

## Nâzım Hikmet'in Stockholm Ziyaretleri<sup>(\*)</sup>

Mehmet PERİNÇEK<sup>(\*\*)</sup>

**Öz:** Nâzım Hikmet'in 1951 yılında Türkiye'den ayrıldıktan ve SSCB'ye yerleştikten sonraki faaliyetleri arasında barış mücadelesi büyük yer tutar. SSCB'de yaşadığı yıllar boyunca Nâzım, Dünya Barış Konseyi'ne ve onun toplantılarına büyük önem vermiştir. Nâzım, Dünya Barış Konseyi'nin bir üyesi olarak çok kez farklı ülkelere ziyaretlerde bulunmuştur. Bu amaçla İsveç'in başkenti Stockholm'e 1956, 1957, 1958, 1959, 1960 ve 1961 yıllarında gitmiştir. Nâzım, Stockholm günleri üzerine Sovyet basınında çıkmış birçok yazı kaleme almıştır. Makalede sunulan Nâzım'ın bu yazıları Türkçede, bazıları ise dünyada ilk kez yayımlanmaktadır. Nâzım'ın Stockholm ziyaretleri, şairin toplumsal eylem adamı yönünün ortaya konulması açısından dikkat çekicidir.

**Anahtar Kelimeler:** Dünya Barış Konseyi, Türk edebiyatı, Soğuk Savaş, Türkiye, SSCB, İsveç

### Nazım Hikmet's Stockholm Visits

**Abstract:** Nazım Hikmet's struggle for peace, holds a great place among his actions after he leaving Turkey in 1951 and settling in USSR. Throughout the years that he lived in the USSR, Nazım gave great importance to the World Peace Council and his meetings. Nazım, as a member of the World Peace Council, visited different countries several times. For this purpose, he visited Stockholm, Sweden, in 1956, 1957, 1958, 1959, 1960 and in 1961. Nazım wrote many articles about his days in Stockholm which were released in the Soviet press. These articles of Nazım presented in this article are published for the first time in Turkish and some of them are even published for the first time in the world. Nazım's visits to Stockholm are remarkable in terms of revealing the perspective of the poet as a man of social action.

**Keywords:** World Peace Council, Turkish literature, Cold War, Turkey, USSR, Sweden

**Makale Geliş Tarihi:** 13.11.2018

**Makale Kabul Tarihi:** 19.12.2018

*Her şey onun [Nâzım'ın] ilgi alanında. O, bizde [SSCB'de] önemli, ağır misafir gibi değil, bize dair her şeye candan ilgi gösteren biri olarak yaşadı ve yaşıyor. O, kendisine eski moda gelen bir evin mimarisi hakkında ya da canhıraş savunarak ya da eleştirerek genç bir ressamın resmi üzerine ateşli bir şekilde saatlerce tartışabilir. Aynı şekilde yeni tiyatro hakkında tartışır, arkadaşı için herhangi bir nadir ilacı arar ve Stockholm'de kongrede siyasi bir tartışma yürütür. Onun için özünde hepsi birdir. Mesele insan mutluluğudur. Bazen onun yanıldığını görebildim ama onu asla duyarsız görmedim.*

*(Sovyet tiyatro yönetmeni ve oyuncusu V. G. Komissarjevskiy'in Nâzım'ın 60. doğum günü için kaleme aldığı yazıdan) (Komissarjevskiy 1962: 2)*

---

<sup>\*</sup>) Yazıya katkılarından dolayı Sayın Erden Akbulut ve Sayın M. Melih Güneş'e teşekkür ederim.  
<sup>\*\*</sup>) Dr. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü (e-posta: mp@mehmetperincek.com)

## I. Giriş

Nâzım Hikmet'in 1951 yılında Türkiye'den ayrıldıktan ve SSCB'ye yerleştikten sonraki faaliyetleri arasında barış mücadelesi büyük yer tutar. Nâzım, Dünya Barış Konseyi'nin bir üyesi olarak çok kez farklı ülkelere ziyaretlerde bulunmuştur. Bu amaçla İsveç'in başkenti Stockholm'e 1954, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960 ve 1961 yıllarında gitmiştir. Nâzım, Stockholm günleri üzerine Sovyet basınında çıkmış birçok yazı kaleme almıştır. Makalede sunulan Nâzım'ın bu yazıları Türkçede, bazıları ise dünyada ilk kez yayımlanmaktadır.

SSCB'de yaşadığı yıllar boyunca Nâzım, Dünya Barış Konseyi'ne ve onun toplantılarına büyük önem vermiştir. Dönemin tanıklarından gazeteci yazar Boris Polevoy'un (1908-1981) anlattığı üzere Türk şair, doktorların kesinlikle yasakladığı zamanlarda dahi Dünya Barış Kongrelerine gitmeyi ihmâl etmemiştir. Ancak buralarda konuşma yapmayı pek sevmemiştir. Fakat kürsüye çıktığında da konuşmaları kafiyesiz şiirleri anımsatmıştır. Polevoy, kabinlerde oturan tecrübeli çevirmenlerin her zaman şairin konuşmalarını çevirmekte zorlandıklarını ve özür diler bir tonla onun konuşmasını ancak kendi cümleleriyle özet bir şekilde aktarmaya çalıştıklarını belirtir. Sovyet yazara göre Nâzım Hikmet, gerekli zamanlarda da önemli ilkeleri saldırılara karşı korumayı bilmiş, çekinmeden kürsüye fırlayıp sözlü darbeleriyle hedefi hep on ikiden vurmuştur. (Polevoy, Boris 1978: 237)

İşte Stockholm, bu toplantılara en çok ev sahipliği yapan şehirdir. Nâzım'ın Stockholm ziyaretleri de dönemin siyasi tarihinin bir özeti niteliğindedir.

## II. Nâzım ve Şostakoviç

Nâzım'ın İsveç'in başkentine ilk ziyareti, 18-23 Kasım 1954 tarihleri arasında gerçekleşen Dünya Barış Konseyi'nin toplantısı vesilesiyle olur. (Kolesnikova 1999: 244, 335)<sup>1</sup> Ancak 1953-1960 yılları arasında Türk şairle birlikte yaşayan ve Nâzım'ın o dönemini neredeyse gün gün tutan Galina Kolesnikova'nın verdiği bu bilgi, arşivden çıkan bir belgeyle tartışmalı hale gelmiştir. İleride görüleceği üzere Nâzım, 1956 yılındaki Stockholm ziyareti sırasında bir makale yazmış, bu makalenin ham daktilo metninde bulunan ilk kez Stockholm'e geldiğine dair ifade üzeri çizilerek metinden çıkartılmış (RGALÍ fond 2250, liste 1, dosya 142, yaprak 64) ve gazetede yer almamıştır. Ancak metinde yapılan tek çıkartma/kısaltma bu değildir. Nâzım'ın arşivde bulunan yazısındaki bu çıkartılan ifade esas alındığı takdirde şairin 1954'te Stockholm'e gitmediği kabul edilmelidir.

Nâzım'ın ilk Stockholm ziyaretiyle ilgili tartışmalı başka bir bilgi de eşi Vera Tulyakova Hikmet'in Nâzım'dan dinleyerek aktardığı şairin ünlü Sovyet besteci D. D. Şostakoviç'le (1906-1975) ilgili anısıdır. Vera'nın anlatımına göre Türk şair, Stockholm'e gitmeden önce bu tür heyet ziyaretleri konusunda daha tecrübesiz

<sup>1</sup> Toplantıda alınan kararlar ve yayınlanan bildirgeler için bkz. (Reşeniya Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira 1954a: 1; Reşeniya Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira 1954b: 1; Mitropolit Nikolay 1955: 30-34)

olduğundan huzursuzdur, ancak Nâzım'a endişelenmemesi söylenir ve herhangi bir sorunda yardımcı olması için heyete bir yöneticinin katılacağından bahsedilir. Fakat Nâzım, bu kişinin kim olduğunu bilmemektedir. Stockholm'e vardıklarında şairin para bozdurması ve birkaç önemsiz işi halletmesi gerekir. Nâzım, heyetteki insanlar arasında yöneticinin kim olabileceğini kendi tahmin eder. Zayıf, çekingen, kocaman yuvarlak gözlüklere, para saymaya alışkın olduğu belli ince, sinirli ellere sahip birini gözüne kestirir. Adama yaklaşır nazikçe ne yapması gerektiğini sorar. Görevli hemen hareketlenip sorunu halleder. Nâzım, Stockholm'de kaldıkları süre boyunca adamdan sürekli bir şeyler ister. Moskova'ya döndüklerinde vedalaşmak üzere adama sarılmış ve yardımları için ona çok teşekkür etmiştir. Kendisini çok sempatik bulduğunu ve istediğinde kendisini arayabileceğini söyleyip telefon numarasını verir. Adam da Türk şairle tanışmaktan mutlu olduğunu ifade etmiş ve kartvizitini vermiştir. Kartvizitin üstünde "Dmitriy Şostakoviç – Besteci" yazmaktadır. (Tulyakova-Hikmet 1977: 1; Tulyakova Hikmet 2015: 195)

Vera Tulyakova Hikmet, anılarında bu olayı aktarırken bir tarih belirtmemektedir. Ancak anlatılanlardan bu olayın Nâzım'ın ilk Stockholm ziyaretinde gerçekleşmiş olması gerekir. Fakat Galina Kolesnikova'nın yazdığı 1954 ziyaretini kabul etsek dahi Nâzım'ın bu ilk Stockholm ziyaretinden birkaç ay önce 4 Eylül 1954 günü Moskova'da Dmitriy Şostakoviç'e Dünya Barış ödülü verilmiş, Türk şair de bu törende divanda yer almış ve hatta Sovyet bestecinin müziğinin sıradan insanların kalbinde sınımsız bir karşılık bulduğunu vurgulayan bir konuşma yapmıştır. Üzerine üstlük Nâzım, o sırada Dünya Barış Ödülü jürisinin başkanıdır, törende aynı karede birlikte fotoğrafları ve video görüntüleri dahi vardır.<sup>2</sup> Dolayısıyla Stockholm ziyaretinin öncesinde iki isim, birbiriyle kişisel olarak da tanışıktır.

Türkiye'den ayrılıp Moskova'ya gelişinden sonra Dünya Barış Konseyi'nin Stockholm'de tespit edilen Nâzım'ın da katıldığı başka bir toplantısı olmamış<sup>3</sup>, Nâzım da başka vesileyle İsveç'in başkentine o tarihten önce gitmemiştir. Bu sebeple ya Nâzım ya da Vera yanlış hatırlamakta, bu olay Stockholm'de değil, Türk şairin SSCB'ye geldikten sonra ilk dönemlerindeki başka bir yurtdışı gezisinde yaşanmış olmalıdır.

Türk şairin Sovyet besteciyle kayda geçmiş Stockholm anısı bununla sınırlı değildir. Nâzım, tarihi belli olmayan bir seferinde Stockholm'e Sovyet heyetiyle birlikte gider.

<sup>2</sup> Ödül töreniyle ilgili bkz. (Slavnıy Borets Za Mir 1954: 1; Vruçenie Mejdunarodnoy Premii Mira Narodnomu Artistu SSSR Kompozitoru D. D. Şostakoviçu 1954a: 2; Vruçenie Mejdunarodnoy Premii Mira Narodnomu Artistu SSSR Kompozitoru D. D. Şostakoviçu 1954b: 1) Ödül töreninin video görüntüleri için bkz. (RGAKF 17755)

<sup>3</sup> 30 Kasım-2 Aralık 1951 tarihleri arasında Stockholm'de Kuzey Ülkeleri (İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, İzlanda) Barış Kongresi gerçekleşmiş, ancak bu toplantıya ne Sovyet heyeti ne de Nâzım Hikmet katılmıştır. (Kongress Storonnıkov Mira Severnıh Stran 1951b: 4; Kongress Storonnıkov Mira Severnıh Stran 1951a: 4; Silı Mira Rastut 1951: 4. 5-6 Mayıs 1953 tarihlerinde Stockholm'de gerçekleşen Dünya Barış Konseyi'nin büro toplantısına katılanlar arasında da Nâzım Hikmet'in ismi geçmezken, Sovyet heyeti içinde Şostakoviç de anılmamaktadır. (Zasedanie Byuro Vsemirnogo Sovyeta Mira v Stokgolme 1953: 4)

Nâzım ve Sovyet heyeti, toplantıda Japon heyetinin gösterdiği Hiroşima'yla ilgili bir belgesel film izlemiştir. Belgeseli çeken Japon kameramanlar, bombanın yaydığı ışığın etkisiyle daha sonra yaşamlarını yitirmiştir. Film, dehşet vericidir ve Sovyet heyetiyle Nâzım'ın üzerinde sert bir etki yapar. Atom bombasının patlama anı ve tahribatından çok sarsılmışlardır.

O gün orada bulunan Sovyet heyetinin üyelerinden Boris Polevoy, bu belgeseli izledikten sonra Sovyet delegelerin ve Nâzım'ın kendilerine gelmek için gece Stockholm sokaklarında gezintiye çıktığını anlatır. Kafalarını dağıtmak için dükkânların vitrinlerine bakarken ejderi mızrağıyla alt eden Aya Yorgi'nin (Aziz George) ahşap heykelini görürler. Birden heyette bulunan Sovyet besteci D. D. Şostakoviç gülümser. Neye gülümsediğini sorduklarında Sovyet besteci, "Bu cengâver beyefendi hakkındaki kadim bir Rus şiirini hatırladım" cevabını verir ve şu dizeleri okur: "...Tutuyor mızrağı elinde/Sokuyor ejderin götüne..."<sup>4</sup>

Ve birden Nâzım'ın kahkahası tüm caddeye yayılır. Eski Rusça sözlerden oluşan bu dizeler, Nâzım'ın o kadar hoşuna gider ki, birkaç kere Sovyet besteciye tekrarlatır ve şöyle der: "Harika, birader, harika!.. Tam da bu ahşap heykelcik gibi." (Polevoy 1978: 234-235)

### III. 1956 Ziyareti

Nâzım Hikmet, belki de ilk sefer olarak Stockholm'e 5-9 Nisan 1956 tarihleri arasında toplanan Dünya Barış Konseyi'nin Olağanüstü Toplantısı için gitmiştir. Toplantının ana gündemi, silâhsızlanma ve termonükleer silâhların yasaklanmasıdır.<sup>5</sup>

Türk şairin Sovyet basınında yaptığı yayınlardan sadece Barış Konseyi'nin bir üyesi olarak değil, bir gazeteci gibi de orada bulunduğu anlaşılmaktadır. Nâzım'ın İsveç'te kaleme aldığı ilk yazısı, 8 Nisan 1956 tarihli "Moskovskaya Pravda" gazetesinde "Bugünlerde Stockholm" başlığıyla yayımlanır. (Hikmet 1956a: 4) Diğer taraftan bu yazının üzeri çizilerek kısaltılmış, fakat çizilmiş kısımları okunan, üzerine el yazısıyla notlar alınmış daktilo metninin ham hali, "Vesti iz Stokgolma" (Stockholm'den Haberler) başlığıyla Rusya Edebiyat Sanat Devlet Arşivi'nde (RGALİ) bulunmaktadır. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 142, yaprak 56-66) Aşağıda bu yazıdan aktarılan kısımlarda yazının basılmamış bölümlerini içeren ham halinden de yararlanılmıştır.

Nâzım, 3 Nisan günü Moskova'dan hareket eden Sovyet heyetiyle birlikte ilk başta trenle Finlandiya'nın başkenti Helsinki'ye gitmiştir. Türk şair, yazısının hemen başında SSCB ile Finlandiya arasındaki turist sayısının hızla yükselmiş olmasına dikkat çeker. Leningrad-Helsinki hattında eskiden olduğu gibi tek bir vagon değil, trenin tamamı çalışmaktadır. Tren garında Finlandiya'dan dönmekte olan çok sayıda Sovyet vatandaşı da dikkat çekmektedir. Bu kişiler, Fin halkında gördükleri iyi ve yararlı şeyleri

<sup>4</sup> Eski Rusça kelimelerden oluşan dördlüğün tamamı şu şekildedir: "Aya Yorgi savaşta/Binmiş yaman atına/Tutuyor mızrağı elinde/Sokuyor ejderin götüne" (Yaroslavtsev 1995: 241)

<sup>5</sup> Toplantıda alınan kararlar ve yayınlanan bildireler için bkz. (Reşeniya Çrezvıçaynoy Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira 1956: 1)

kendi ülkelerinde değerlendirmek arzusu içindedirler. Nâzım'ın trende tanıştığı turistik geziden dönen genç bir Finli ise heyecanla ona şunları söylemiştir:

“Leningrad, yerkürenin şahane şehirlerinden biri. Sovyet insanları, bizi öyle iyi karşıladılar ki, sizin misafirperverliğinizi örnek almak istiyoruz.”

Sovyet heyeti, paskalyanın son günü olması sebebiyle yaşanan yoğunluktan 1,5 saat gecikmeyle geldikleri Helsinki'den Turku'ya geçerler. Nâzım'ın bu yerel trende karşılaştığı yaşlı bir Finli jeolog, ona devrim öncesinde Sibiry'a da çalıştığını ve altın aradığını, artık Sovyetler Birliği'ne turist olarak gitmek istediğini ve orada kendi gözleriyle altından daha değerli olan yeni şeyler, yeni insanlar görmeyi umduğunu söylemiştir.

Heyet, Turku'dan deniz yoluyla Stockholm'e hareket eder. Nâzım, ilk kez Baltık Denizi'nden geçmektedir. Dört tarafları buzla çevrilidir. Nâzım, kızak kayıyormuş hissine kapılır. Önlerinde buzkıran gemisi, sanki büyük bir traktör gibi ilerlemekte, buz tarlasını sürmektedir.

#### **IV.Kongreye Katılım ve Atmosfer**

Sabah 11'de artık Stockholm görünür. Gemi, körfezden “şehrin kalbi”ne girer.

Geldikleri gün Dünya Barış Konseyi'nin büro toplantısı gerçekleşmiştir. Toplantıda olağanüstü oturumun nasıl yürütüleceği planlanır. Toplantının tek bir gündemi vardır: Silâhsızlanma ve nükleer ve termonükleer silâhların yasaklanması.

İsveç'in başkentindeki toplantıya 30'u aşkın ülkeden 465 temsilci gelmiştir.<sup>6</sup> Oturum, büyük “Winter Palace” konser salonunda yapılmaktadır. Nâzım'ın ifadesiyle yuvarlak salon, büyük bir zevkle hazırlanmıştır: Tavan ve duvarların yukarı kısmı beyaz, aşağı tarafı kırmızıdır. Masaların hepsinin üzerine mavi örtüler serilmiştir. Nâzım, mavinin barışın rengi olduğunun altını çizer. Her yerdeki vazolarda da kırmızı ve beyaz laleler vardır.

Nâzım, barış hareketine yeni katılan birçok insanın da toplantıda ilk defa bulunduğunu belirtir. Herkes disiplin içindedir ve oturumlar sırasında toplantı salonunu terk etmemektedir. Bu toplantıda alkış ve tantana yoktur, fikirlere yoğunlaşmıştır. Bütün halkları kaygılandıran sorun tartışılmaktadır. Delegeler, büyük bir arzuyla barış hareketini daha da yaygınlaştırmaya yardımcı olacak yeni yollar aramaktadır. Orada bulunan herkes, dünyanın kaderindeki sorumluluğunun farkındadır. Nâzım da kendi ifadesiyle bir şair olarak romantik olması gerekirken oturumun ciddi ve konuya odaklanmış şeklinden övünç duymuştur.

#### **V.Delegelerin Konuşmalarından**

Türk şair, ardından delegelerin konuşmalarına değinir:

---

<sup>6</sup> Katılımcılardan yaklaşık 150'si Dünya Barış Konseyi'nin üyesi, 300'den fazlası ise davetlidir. Bunlardan 200'ü ise ilk defa Konsey'in bir toplantısına katılmaktadır. (Nikolayev 1956: 1)

*Bütün konuşmaları anlatmak zor, yoksa oldukça uzun bir rapor yazmam gerekir. Çinli delege Çen Şu-tun'un konuşması hatırımda. Şunu söylediğinde heyecanlanmadan dinlemek imkânsızdı: '80 yaşında olsam da eminim ki, savaş çıkmazsa daha uzun yaşayacağım.'*  
*Oturum arasında ilk kez, daha yeni bağımsızlığını ilan eden Sudan'dan delegelerle karşılaştım. Kendileri bana geldiler. Meğer ülkelerinde basılan şiir kitaplarındaki fotoğraflardan beni tanımışlar. Sovyet insanların hayatı hakkında büyük ilgiyle sorular sordular, SSCB temsilcileriyle tanıştırmamı rica ettiler ve sonunda Sovyetler Birliği'ne gelmek istediklerini söylediler.*  
*Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kongresi'ni 'halkların baharı' olarak adlandıran İtalyan sosyalist senatör Caron'un konuşması, oturumda büyük yankı yarattı. Barış taraftarlarının eylemlerini sosyalistlerle ve diğer barışsever güçlerin temsilcileriyle birleştirebileceklerini ve birleştirmeleri gerektiğini söyledi.*

Nâzım, yazısında Sovyet temsilcisinin konuşmasından da kısa bir bölüm aktarır. İlya Ehrenburg, altı sene önce bu harika ve barışçıl şehirde atom bombasını tartıştıklarını ve hiçbir zaman görüşlerinden vazgeçmeyeceklerini ifade etmiştir.<sup>7</sup>

İngiliz bilim adamları ise Batılı diplomatların nükleer ve termonükleer silâhların yasaklanması üzerinde kontrol sağlanamayacağı şeklindeki iddialarını çürütmüşlerdir.

Nâzım, Çin, Japon ve Hindistan heyetlerinin Amerikan emperyalizminin Asya'daki barışı bozduğu, ABD'nin Tayvan'dan çekilmesi ve ülkelerin içişlerine karışmaktan vazgeçmesi gerektiği şeklinde özetlenebilecek konuşmalarına da değinir. Japon heyetinin İngilizce olarak çıkardığı özel gazete ve atom bombasına karşı ülkelerinde topladıkları 24 milyon imzanın üzerinde de durur.

Nâzım Hikmet, her oturumda ülkeler arasındaki ekonomik ve kültürel bağların geliştirilmesi gerekliliğinin altının çizildiğini de yazmıştır.

Stockholm günlerinde toplantıda, sokaklarda, her yerde herkes Moskova'da başarıyla sonuçlanan Sovyet-İsveç görüşmelerinden<sup>8</sup> de bahsetmektedir. Delegeler tarafından bu görüşmelerin barış adına parlak bir örnek olduğuna dikkat çekilmiştir.

Nâzım, yazısında Moskova ve Stockholm sokaklarını karşılaştıracak ve temizlik-düzen konusunda Stockholm'ün Moskova'dan öğreneceği şeyler olduğunun altını çizecektir. Nâzım'a göre apartman dairelerinin akılcı kullanımı açısından da Moskovalı mimarlar, İsveçli mimarları örnek almalıdır.

Türk şair, İsveç'in başkentinde bir opera da izlemiştir.

<sup>7</sup> Dünya Barış Konseyi Başkan Yardımcısı İlya Ehrenburg'un toplantı öncesi "Literaturnata Gazeta"ya konuyla ilgili verdiği röportaj için bkz. (Samy Nasuşnyy Dlya Vseh Narodov Vopros 1956: 1)

<sup>8</sup> Sovyet tarafının daveti üzerine 1956 yılının Mart ayında İsveç Başbakanı Tage Erlander, SSCB'yi ziyaret etmiş ve bir dizi temaslarda bulunmuştur.

## VI. Delelelerle Sohbetlerinden

Görüldüğü üzere Stockholm'deki toplantıya dünyanın farklı ülkelerinden birçok siyaset, toplum ve kültür insanı katılmıştır. Nâzım, Stockholm günlerinde çeşitli kesimlerle sohbet etme imkânı da elde etmiştir.

Nâzım'ın Stockholm'de yaptığı sohbetlere yer verdiği yazılarından biri, 10 Nisan 1956 tarihli SSCB Kültür Bakanlığı'nın yayın organı "Sovyetkaya Kultura" (Sovyet Kültürü) gazetesinde yayımlanmıştır. (Hikmet 1956b: 4) "Dostlarla Sohbet" başlığını taşıyan yazı, 9 Nisan'da telefonla Moskova'ya geçilmiştir.

Nâzım, sözlerine Stockholm-İstanbul karşılaştırmasıyla başlar:

*Sevdiğin kadının güzelliğinde, her zaman annenin güzelliğine benzer bir şeyler görürsün. O anda yaşadığın şehrin güzelliğinde öz şehrinin hatırlatan bir şeyler bulmaya çalışırsın. Çok garip, ama Stockholm'de İstanbul'a benzer bir şeyler buldum, özellikle tepelerinde eğri ve dar caddelerin bulunduğu eski şehirde. Tartışmasız insanlar, burada karşılaşılamayacak şekilde daha iyi giyinmiş, daha tok, dar ve eğri caddeler ise İstanbul'a oranla oldukça temiz. Ama yine de Stockholm'de kendime yakın bulduğum bir şeyler var.*

Nâzım, yazısına yaptığı bu girişin ardından Sovyet basının herhalde Dünya Barış Konseyi'nin toplantısına geniş yer ayırdığını, bu sebeple yazısında Stockholm'e gelen farklı ülkelerin yazarlarıyla, sinema yönetmenleriyle, kültür insanlarıyla yaptığı sohbetleri aktarmak istediğini ifade eder.

Nâzım, öğle yemeği sırasında "Grand Hotel"ın restoranında İtalyan şair Salvatore Quasimodo'yla<sup>9</sup> tanışmıştır. Nâzım, İtalyan şairi orta boylu, parlak gözlü, siyah, ince bıyıklı bir adam olarak tarif eder. İtalya'nın ünlü çağdaş şairlerinden biridir. 1901 yılında Sicilya adasının Siracusa şehrinde doğmuştur. Milan Konservatuarı'nda İtalyan edebiyatı profesörü olarak çalışmaktadır. 1930 yılında ilk şiir derlemesi kitabını çıkarmıştır. Nâzım, İtalyanca bilmediğini, ancak orada karşılaştığı bütün İtalyanların ve İtalyan edebiyatını bilen herkesin Quasimodo'nun çok iyi bir çevirmen olduğunu da söylediklerini belirtir. "Odyssea"i, Antik Yunan klasiklerini, Shakespeare'in "Romeo ve Juliet" ve "Macbeth"ini çevirmiştir. Pablo Neruda'nın şiirlerinin onun çevirileri sayesinde İtalyancada aynı orijinal dilindeki gibi kulağa geldiği söylenmektedir.

Nâzım, şairle ilgili bu bilgileri verdikten sonra sohbetlerini şu şekilde aktaracaktır:

<sup>9</sup> Salvatore Quasimodo (1901-1968), İtalyan şair, eleştirmen. Quasimodo, Nâzım'ın ölümü üzerine 4 Haziran 1963 tarihinde Milan'dan Sovyet Yazarlar Birliği'ne şu taziye telgrafını göndermiştir: "Büyük şair ve dostum Hikmet'in kaybı dolayısıyla derin üzüntülerimi kabul ediniz." Telgrafın İtalyanca orijinali ve Rusça çevirisi için bkz. (RGALİ fond 631, liste 26, dosya 168, yaprak 21, 23; fond 2250, liste 1, dosya 466, yaprak 22)

Şair, bana gerçekçi olduğunu ve gerçekçilikten dilin doluluğunu, biçimin sadeliğini ve gerçeğin pembe boya katmaksızın korunmasını anladığımı söyledi. Ona Sovyet şairlerinden kimi bildiğini sordum. Ne yazık ki Sovyet şiirinin İtalyancaya çok çevrilmediğini, ancak buna rağmen Şipaçyov<sup>10</sup> ve Tihonov'un<sup>11</sup> şiirlerini okuduğunu ve çok beğendiğini belirtti. En sevdiği romanlardan biri 'Ve Durgun Akardı Don'<sup>12</sup>. Ona Sovyetler Birliği'ne gelme arzusu olup olmadığını sordum. Sanki ona o an yola çıkmayı önermişim gibi gözleri hemen parıldadı. Ve Fransızca konuştuğumuzu unutarak İtalyanca cevap verdi: 'Evet, tabii ki, çok.' Ve sonra gülerken cevabı kendisi çevirdi. Ona Sovyetler Birliği'nde ne görmek istediğini sordum. Şöyle cevap verdi: 'Çok fazla şey, ama özellikle de genç Sovyet yazarlarla tanışmak istiyorum.' Onunla silâhsızlanma mücadelesine dair şiirler yazma kararı aldık ve bu şiirleri birbirimize gönderme sözü verdik. Ben, onun şiirini Türkçeye çevireceğime dair söz verdim. Sohbet sırasında yanımıza ünlü Brezilyalı sinema yönetmeni Cavalcanti<sup>13</sup> geldi. Bizden yaşlı ama on yaş daha genç gösteriyor. Ona bunu söyledim. Üretken emeğin verdiği mutlulukla gençleştiği cevabını verdi. DEFA stüdyosunda<sup>14</sup> 'Rüzgârgülü'<sup>15</sup> isimli yeni bir film çekiyormuş. Film, beş bölümden oluşuyor. Her bölümde bir kadının hayatı anlatılıyor: Brezilyalı, Sovyet, Çinli, İtalyan, Fransız. Bütün bölümler, aynı konuya bağlı. Beş kadının kaderi üzerinden farklı toplumsal kesimlerdeki hayat anlatılıyor. Filmde ayrıca kadınların kendi kurtuluş mücadelelerindeki rolü de ele alınıyor. Filmin özelliği, her kadının kendi ana dilinde konuşması. Bu filmin fikrini Sovyet izleyicileri için yabancı olmayan sinema yönetmeni Joris Ivens<sup>16</sup> vermiş. Ivens, şu an Gérard Philipe'le<sup>17</sup> birlikte 'Till L'Espiegle'in Maceraları'<sup>18</sup> isimli filmi çekiyor. Cavalcanti, Alman şair ve dramaturg Bertold Brecht'in eserinden uyarladığı 'Bay Puntila ve Uşağı Matti' başlıklı filmin<sup>19</sup> çekimlerini yakın zaman önce bitirmiş. Bu, kuzey ülkelerinin büyük toprak sahiplerini hicveden bir film. Cavalcanti, filmini Paris'te, Londra'da ve Roma'da özel gösterimlerde sergilemiş. Yakında Paris ve Londra sinemalarında gösterime girecekmiş. 'Times' gazetesi sinema eleştirmeni, bu film hakkında övücü bir makale yazmış. Cavalcanti, Mozart'ın 'Sihirli Flüt'ünü çekmek niyetinde ama opera olarak değil. Kendine has sinema eserini yaratmak istiyor.

<sup>10</sup> S. P. Şipaçyov (1889-1980), Sovyet şair.

<sup>11</sup> N. S. Tihonov (1896-1979), Sovyet şair, yayıncı.

<sup>12</sup> Sovyet yazar Mihail Şolohov'un 1965 yılında Nobel Ödülü'nü aldığı romanı.

<sup>13</sup> Alberto Cavalcanti (1897-1982), sinema yönetmeni, senarist, yapımcı ve ressam.

<sup>14</sup> DEFA (Deutsche Film-Aktiengesellschaft), Demokratik Almanya devletine ait film stüdyosu.

<sup>15</sup> Die Windrose, kadın işçilerin mücadelesini konu alan 1957 Demokratik Almanya yapımı film.

<sup>16</sup> Joris Ivens (1898-1989), Hollandalı komünist sinema yönetmeni.

<sup>17</sup> Gérard Philipe (1922-1959), Fransız sinema ve tiyatro oyuncusu.

<sup>18</sup> Les Aventures de Till L'Espiegle, 1956 Fransız yapımı komedi-macera filmi.

<sup>19</sup> Herr Puntila und sein Knecht Matti, 1955 Federal Almanya yapımı film.



Nâzım, Stockholm günlerinde Hollandalı yönetmen Joris Ivens'e ise son gördüğü Sovyet filmlerini sormuştur. Ivens, daha yeni "Bitmeyen Hikâye"<sup>20</sup> ve "Othello"<sup>21</sup> filmlerini izlediğini ve çok beğendiğini söylemiştir. Nâzım'la Ivens 1950'li yıllarda patlama yaşayan sinemada geniş perde (ekran) kullanımı üzerine de konuşmuşlardır. Türk şairin sorusu üzerine Hollandalı yönetmen, sahnenin boyutlarının nasıl tiyatronun özüne belirleyici bir etkide bulunmuyorsa, sinema perdesinin boyutunun da sinematografi açısından belirleyici rol oynayamayacağını söylemiştir. Nâzım ve Ivens, silâhsızlanma mücadelesinde sinemanın rolü üzerine de uzun süre sohbet etmiş ve bu açıdan sinemanın daha yeterli bir şekilde değerlendirilmediği sonucuna varmışlardır.

Nâzım'ın toplantı salonunda uzun uzun konuştuğu başka bir isim de Irak'tan gelen kadın doktor Fatima Ahmed'dir:

*Hüzünlü gözleri ve sevecen bir şekilde gülümseyen ağızıyla esmer bir güneşli kadın. Evli değil. Ona kadınların yaşının sorulamayacağını, ama barış yanlılarının yaşının sorulabileceğini söyledim. 32 yaşında olduğunu belirtti. Açık söylemek gerekirse 23 yaşında olduğunu düşünmüştüm. Kadın doktoruymuş. Fatima Ahmed, bana Irak Barışı Koruma Komitesi'nin en önemli ve ertelenemez amacının Bağdat Paktı'na<sup>22</sup> karşı mücadele olduğunu anlattı. Belgeler, rakamlar ve olaylar dizini temelinde Irak halkının çoğunluğunun kararlı bir şekilde bu pakta karşı çıktığını ve baskılara rağmen bu ülkedeki barış hareketinin yaygınlaştığını gösterdi. Fatima Ahmed, Sovyet filmlerini Lübnan'da ve İngiltere'de izlemiş. 'Taştan Çiçek' filmini<sup>23</sup> çok beğenmiş. En sevdiği yazar M. Gorkiy. A. Koptayeva'nın 'İvan İvanoviç' romanını<sup>24</sup> büyük bir heyecanla andı. Ona Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmek isteyip istemediğini sordum. 'Evet!' cevabını verdi. Özellikle Sovyetler Birliği'nde kadınların nasıl yaşadığını çok görmek istediğini ekledi.*

Nâzım, Dünya Barış Konseyi'nin Stockholm toplantısında Latin Amerika ülkeleri temsilcileriyle de çok uzun sohbetler yapma imkânını bulmuştur:

<sup>20</sup> Neokonçennaya Povest, 1955 yapımı Sovyet filmi.

<sup>21</sup> Othello, 1955 yapımı Shakespeare uyarlaması Sovyet filmi.

<sup>22</sup> ABD ve İngiltere'nin inisiyatifinde Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955 tarihinde Bağdat'ta imzalanan Karşılıklı İşbirliği Antlaşması. Daha sonra İngiltere, Pakistan ve İran'ın da katıldığı Bağdat Paktı olarak bilinen 8 maddelik bu antlaşma, esas olarak "komünizm tehdidine" yöneliktir ve bölge ülkelerinden de olumsuz tepkiler almıştır. (Melek ve Kürkcüoğlu 2001: 620-627)

<sup>23</sup> Kamenny Tsvetok, 1946 yapımı Sovyet filmi.

<sup>24</sup> A. D. Koptayeva'nın (1909-1991) 1949 yılında basılan ve Stalin Ödülü'ne layık görülen romanının ana kahramanı da bir doktordur.

İşte genç bir Brezilyalı şair. Bana Jorge Amado'dan<sup>25</sup> mektup getirmiş. İsmi Paulo Mendes Campos<sup>26</sup>. Bana mektubu verip ilk iş olarak şunu söyledi: 'Davet üzerine Sovyetler Birliği'ne gidiyorum.' Dünya Barış Konseyi'nin toplantısına ilk kez katılıyor. İzlenimlerini sordum. Toplantının Babil Kulesi'nin inşası hakkındaki bilinen hikâyenin tam tersi bir eğilim içinde olduğunu söyledi. İncil'de şöyle yazıyormuş: Tanrı, insanların devasa Babil Kulesi'ni yaptığını öğrendiğinde çok öfkelenmiş. Tanrı, insanların gökyüzüne, kendi yurduna kadar yükseğe çıkmalarını istememiş. Ve Tanrı, farklı dillerde konuşarak insanları cezalandırmış. İnsanlar, birbirlerini anlayamaz hale gelmişler ve kulenin inşasını tamamlayamamışlar. Burada, Dünya Barış Konseyi'nin toplantısında ise insanlar, farklı dillerde konuşmalarına rağmen, birbirini çok iyi anlıyor ve barış kulesini başarıyla inşa ettikleri görülüyor.

Paulo Mendes Campos, 34 yaşında. Kendini lirik bir şair olarak görüyor ve diyor ki: 'Dört seneden beri kendimi realizmin ruhuyla eğitmeye çalışıyorum, yani şiirlerimde halkımın yaşamını gerçekçi bir şekilde yansıtmaya çalışıyorum.'

En sevdiği Sovyet şairleri ve yazarları V. Mayakovskiy, S. Yesenin, A. Blok, M. Şolohov, İ. Ehrenburg, G. Nikolayeva<sup>27</sup>.

Nâzım, yazısında 8 Nisan günü Dünya Barış Ödülü jürisi olarak toplandıklarını, ödülü verecekleri kültür insanlarını belirlediklerini de ifade eder ve yazısını şöyle sonlandırır:

*Dünya Barış Konseyi'nin her toplantısında farklı ülkelerin kültür insanlarıyla tanışma imkânını buluyorum ve söylemek isterim ki, Sovyetler Birliği'nde bütün yabancı dostlarımızı Sovyet edebiyatı ve sanatıyla tanıştırmak için hâlâ yeterli bir çalışma yapılmıyor. Sovyet kültürüne ilgi ise olağanüstü derecede büyük. Sovyet edebiyatının farklı ülkelerde iyi çevirilerle, iyi baskılarla yaygınlaştırılması, bana göre, tüm dünyadaki barış davası mücadelesine paha biçilmez bir katkı sağlayacaktır.*

Nâzım, Stockholm'deki aydınlarla sohbetlerini "Moskovskaya Pravda" gazetesi için de yazmıştır. Fakat Nâzım'ın bu yazısı gazetenin sayfalarında yer almaz. Ancak yazının daktilo metni arşivde bulunmaktadır. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 142, yaprak 52-55)

Yazıda Nâzım, İtalyan sosyalist senatör Caron'un sorularına ayrıntılı cevaplar verdiğini belirtir. İtalyan senatöre göre barış taraftarları dolaylı olarak da katkı sağlayacak olsa kendi kamplarına onurlu her insanı katmalı ve barışın sağlanmasını mücadelesinde daha etkili, yeni yöntemler bulmalıdır. Caron, Soğuk Savaş yüzünden barış hareketinin yeteri kadar bir birlik sağlayamadığını, ancak uluslararası gerginliğin

<sup>25</sup> Jorge Amado (1912-2001), çağdaş Brezilya edebiyatının en önemli yazarı.

<sup>26</sup> Paulo Mendes Campos (1922-1991), Brezilyalı yazar, şair.

<sup>27</sup> G. Y. Nikolayeva (1911-1965), Stalin Ödülü'ne sahip Sovyet kadın yazar.

azalmasıyla birlikte başarı için gerekli olan ortak dilin bulunabileceğini belirtmiştir. Caron, toplantıda yaptığı konuşmada olduğu gibi SBKP'nin XX. Kongresi'nin dünya barış hareketi açısından önemine de vurgu yapmıştır.

Nâzım'ın Stockholm'de sohbet ettiği isimler arasında Japon Barış Komitesi üyesi gazeteci F. Vada da vardır. Vada, Stockholm'e diğer halkların barış mücadelesindeki tecrübelerini öğrenmek üzere gelmiştir. Japonya'da barış için mücadele eden dört farklı örgüt vardır. Vada, bunların birleştirilmesiyle ülkesinde barış kampının daha güçlü ve etkili olacağını altını çizmiştir. Japon gazeteci, kendisinin ve halkının Sovyet kültür-sanatına olan ilgisinden de bahsetmiş, bu alandaki yakınlaşmanın barışa hizmet edeceğini belirtmiştir.

Sovyet ülkesine büyük ilgi duyan başka bir isim de Posta ve Telgraf Çalışanları Sendikası'nın Genel Sekreteri Senegalli Ndao'dur. Dakar'dan gelmiş olan genç siyahi sendikacı, Sovyetler Birliği'ni bütün zenci kardeşlerinin uzak bir rüya olarak düşündüğünü, SSCB'yi kendi gözleriyle görmek istemeyen tek bir kişinin olmadığını ifade etmiştir.

Nâzım, Suriyeli avukat Mustafa Amin'e de toplantıyla ilgili izlenimlerini sorar. Amin, toplumsal durumu ve siyasi görüşünden bağımsız olarak oraya gelen herkesin silâhsızlanma talebinde bulunmasının önemine işaret etmiştir. Amin, bir sene önce Suriye heyetiyle Moskova'ya da gelmiştir. Suriyeli avukat, 4 milyon nüfusu olan ülkelerinde 700 bin kişiden atom bombasına karşı imza topladıklarını da ekler.

## **VII. Stockholm İzlenimlerinden**

Nâzım, bu ziyaretine dair başka bir yayımlanmamış yazısında da esas olarak Stockholm'ün şehir yapısı üzerinde durmuştur. Yine "Moskovskaya Pravda" için kaleme alınmış yazının daktilo kopyası arşivde bulunmaktadır. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 136, yaprak 14-23)

Nâzım, ilk olarak şehrin bakımlı olduğunu vurgular. Stockholm'de çatlak, boyasız, sıvaları dökülen bir binaya çok nadir rastlanmaktadır. Terk edilmiş görüntüsündeki tek bina kralın sarayıdır. Boyasız, her yeri çatlak içinde, sıvası dökülmektedir. Nâzım, bahçesine girip kışlık sarayı gördüğünde kralın orada bulunmadığını düşünmüştür. Ancak beyaz kasklı ve eldivenli, elinde silâh olan (Nâzım'a göre bu silâhın çalıştığına inanmak güçtür) saray muhafızı, kralın ailesiyle birlikte sarayda olduğunu söylemiştir. Ayrıca sarayın tepesinde dalgalanan İsveç bayrağı da saray sakinlerinin içerde olduğunu göstermektedir.

Nâzım, Paris'te bulunmamasına rağmen duyduğu kadarıyla Stockholm'deki vitrinlerin Paris'tekilere benzediğine işaret eder. Nâzım'a göre çağdaş bir şehirde vitrinler mimarinin yarısıdır. Caddeler, sadece asfalttan, evlerden ve ağaçlardan ibaret değildir, vitrinler de bunun bir parçasıdır. Nâzım, Moskova dâhil, Sovyet şehirlerinde vitrinlerin çok kötü tasarımlandığını yazar. Nâzım, vitrinlerin insanların mağazada ne tür mallar olduğunu bilmesi, o malları almak için insanda arzu yaratmak ve şehri süsleyerek yoldan geçen şehir sakinlerine merak ve güzellik katmak için hazırlandığını belirtir. Bu

sebeple vitrinlere her şeyden önce mağazada satılan şeyler konmalıdır ve bunlar, vitrinlerde caddenin o kısmını süsleyecek şekilde sunulmalıdır. Türk şair, iyi bir vitrini bu konunun uzmanı bir sanatçının hazırlayabileceğini, Sovyetler Birliği'nde ise bunun eksikliğini bulunduğunu ifade eder.

Nâzım, vitrinlerde her zaman “canlı malzemeleri” görmenin her zaman daha ilgi çekici olduğuna dikkat çeker. Vitrinde kartonpiyerden tavuk, sosis, balık, ekmek vs. görünce, Nâzım kendini kötü kopyaların sergilendiği bir müzede hissetmektedir. Stockholm'de et ve tavukların bulunduğu tüm vitrinler, tam bir göz ziyafetidir. Taze etleri veya av hayvanlarını yeşilliklerle, çiçeklerle süslemektedirler.

Nâzım, beğendiği başka bir vitrin tasarımından da örnek verir: Büyük bir vitrine sadece siyah bir kılıfın içinde şemsiye durmaktadır. Hemen yanında ise açık gri kadife kumaşın üzerinde atılmış gibi duran iki gül ve bir çift kadın eldiveni vardır. Nâzım, kadife kumaşın üzerine vuran hafif ışıklandırmayı da çok beğenmiştir.

Şair, Stockholm'de vitrinlerde sadece taze ürünlerin sergilendiğinin, bunların hiçbir şekilde bozulmadığının, hatta müşterilerin vitrinlerden de et seçip alabildiğinin altını çizer. Bunun için soğutma sistemi kurmuşlardır ya da vitrinler düzenli olarak yenilenmektedir. Nâzım, Sovyet şehirlerinde bu kadar sık vitrinlerin yenilediğine şahit olmamıştır. Bir keresinde Yalta'da vitrinden karpuz almak istemiş, ancak bunun mümkün olmadığını, vitrinlerin 3-4 gün sonra, karpuzların ise haftaya yenileneceğini söylemişlerdir.

Stockholm'de dükkânların tabelaları da Nâzım'ın dikkatini çekmiştir. Işıklandırmaları ve resimleri, oldukça zevklidir ve caddeleri güzelleştirmektedir. Nâzım'ın ifadesiyle turist olarak Stockholm'e gelen mağaza çalışanları bu tecrübelerden mutlaka yararlanmalıdır.

Nâzım, Stockholm'de Sovyet mimarlarının, inşaatçıların ve mobilyacıların da öğreneceği çok şey olduğunu belirtir. İsveç'in başkentinde evler, sağlam, sade ve kullanışlı inşa edilmektedir. Nâzım'ı bir ilginç bir detay şaşırtmıştır. Binalarda yerin altına da kime zaman 2-3 kat yapılmaktadır. Hatta Nâzım, eksi üçüncü katta bir restoranda yemek yemiş, havalandırma sistemi sayesinde kendisini sanki dokuzuncu katta oturur gibi hissetmiştir.

Nâzım, binaların sade olmasına rağmen dış görünüşlerinin kutuya benzemediğini, hastanelerin, otellerin, okulların, apartmanların birbirlerinden farklı olduğunu ve sıkıcı görünmediğini ifade eder. Ayrıca oldukça fazla kaynak ve emek harcanan zevksiz süslemelerden ve gereksiz kolonlardan da kaçınılmıştır.

Evlerin içlerinin her santimetrekaresi de insana azami rahatlığı sağlamak için rasyonel bir şekilde kullanmaya göre planlanmıştır. Bazı evlerde buzdolapları, çamaşır makineleri evlerin parçası haline gelmiş, duvara monte edilmiştir. Mutfaklar geniş ve ferahdır, havalandırma sistemi sayesinde yemek yaparken dahi koku hissedilmemektedir.

Nâzım, Stockholm'ün çevre işçi mahallerine de gitmiştir. Yüksek apartmanların alt katlarının hepsi anaokuluna çevrilmiştir. Burada da çalışmayan anneler ufak bir maaş karşılığı ya da nöbetleşe ailenin başka fertleri hizmet vermektedir.

Stockholm'de Nâzım'ın dikkatine otele çevrilmiş limandaki bir gemi de çekmiştir. Türk şair, bunun Sovyetler Birliği'nde de yapılabileceğini düşünmüştür. SSCB'de turizmin her gün geliştiğini ve ülkeye daha fazla yabancı turist geldiğini vurgulayan Nâzım Hikmet, Stockholm'den alınması gereken bir uygulamaya da yazısında işaret eder. Stockholm'de büyük mağazalarda küçük bayraklar asılıdır. Bunlar o mağazada konuşulan dilleri göstermektedir. Benzer bir uygulama otellerde de vardır. Nâzım, Moskova'da sadece "Praga" restoranında Türkçe de dâhil yabancı dillerde hizmet verildiğini yazısında belirtmiştir.

Nâzım, yazısında Stockholm'de gittiği bir birahane kapıyı üniformalı bir polis açınca duyduğu şaşkınlığa da değinmiştir. Türk şair, onu ilk başta kapıcı zannedip neredeyse bahşış vermeyi düşünmüştür. Ancak daha sonra ona Stockholm'de bir süre içki satılmadığını, bunun yeni kalktığını ve artık bütün şehrin içtiğini, Moskovalıların bile Stockholmülülerin yanında çaylak kalacağını anlatmışlardır. Polisler de bu nedenle içki içilen yerlerde nöbet tutmaktadır.

Nâzım, Dünya Barış Konseyi üyesi olan Zekeriya Sertel ile başlarından geçen bir olayı da anlatır.<sup>28</sup> Bindikleri bir taksinin şoförü kim olduklarını öğrendiğinde onları evine davet etmiştir. Nâzımlar, adamın karısı ve üç çocuğuyla tanışırlar. Nâzım'ın komünist, Sertel'in partisiz olduğunu ama birlikte barış için savaştıklarını öğrendiklerinde kız kardeşinin ailesiyle de tanışmalarını isterler. O eve gittiklerinde Pazar gününde işçilerin orada toplandıklarını görürler. İsveç devlet başkanının o günlerde Moskova'da olmasından dolayı İsveçliler Sovyetler Birliği'ne büyük ilgi duymaya başlamıştır. İşçiler, Türk misafirlere birçok sorular yöneltirler ve doğru bilgilendirilmediklerini, kendilerine Dünya Barış Konseyi'nde sadece komünistlerin çalıştığını ve komünistlerin de kimseyle dostluk kurmadıklarının söylendiğini anlatırlar. İsveçli işçiler, Nâzım'la Sertel'in dostluğunu öğrenince gerçeğin kendilerine anlatıldığı gibi olmadığını kendi gözleriyle görmüşlerdir. Sertel de onlara SSCB'deki seyahatini anlatmıştır. Sertel, özellikle Kazakistan'ı beğendiğini söylemiş ve mutlaka gitmelerini tavsiye etmiştir.<sup>29</sup>

Nâzım, yayımlanmamış yazısını şöyle devam eder:

"Eğer birkaç kelimeyle Stockholm'ü anlatmak gerekirse, derim ki, burada sadelik, rahatlık ve temizlik ağır basıyor. Bu, her yerde hissediliyor. Hava şehirde o kadar temiz

<sup>28</sup> Nâzım'ın anlattığı bu olaya seneler sonra yayımlanan anılarında Zekeriya Sertel de değinmektedir. İki anlatım arasındaki farklılıklar dikkat çekmektedir. (Sertel 1978: 116-123) Sertel, anılarının bu bölümünde sadece bahsi geçen olaya değil, Nâzım'ın yayımlanmamış yazısında ele aldığı kralın sarayı, birahane olayı, işçi mahalleleri ve evlerin yapısı gibi benzer birçok konuya değinmektedir.

<sup>29</sup> Zekeriya Sertel, Kazakistan ve Özbekistan izlenimlerini sığağı sığağına Sovyetskaya Kultura gazetesini için yazmıştır. (Sertel 1953: 4) Sertel, bu ziyareti ileri yıllarda kaleme aldığı anılarında da değinecektir. (Sertel 1978: 66)

ki, orada fabrikaların olduğu bile aklınıza gelmez. Hatta Stockholmlüler de ilk etapta rahat etmek ve sade görünmek için giyiniyorlar.”

Türk şair, yazısının sonunda Stockholmlü kadınların ev işlerine çok zaman ayırmaları gerekmediğinin altını çizer. Bu, Rus kadınlarından daha hızlı ya da pratik olduklarından kaynaklanmamaktadır. Dükkânlarda çok sayıda hazır gıda bulmak mümkündür. Bu da onlara zaman kazandırmaktadır. Ya da hızlı ve iyi sonuç veren deterjanlar da kadınların zamanını başka şekilde değerlendirme fırsatı vermektedir.

### VIII. 1958 Ziyareti

Nâzım Hikmet, dünya barış hareketinin toplantıları için daha sonra da Stockholm’e gelecektir. Bunlardan bir diğeri de 16-22 Temmuz 1958 tarihleri arasında gerçekleşen Dünya Silâhsızlanma ve Uluslararası İşbirliği Kongresi’dir.<sup>30</sup> Kongreye açılışından hemen bir gün önce Amerika’nın Lübnan’a asker çıkarması damgasını vurmuştur.<sup>31</sup>

Nâzım’ın bu kongrede 17 Temmuz günü yaptığı konuşma dönemin Sovyet basınına da yansımıştır. Nâzım, Ortadoğu’da yaşanan gerginliğin sebepleri üzerinde durmuş, ABD’nin bu bölgede jandarma rolünü üstlendiğini ve bağımsızlıkları için mücadele eden halklara karşı hareket ettiğini vurgulamıştır. Nâzım, Türkiye’nin Arap ülkelerine karşı olumsuz tavrına rağmen Türk halkının kalbinin Lübnanlı ve Iraklı kardeşleriyle attığını belirtmiştir. Nâzım’ın onların zaferinin Türk halkının da zaferi olacağını ifade etmesi üzerine salonda alkış tufanı kopmuştur. (Obyedinit Usiliya Narodov v Borbe za Mir 1958: 5) Türk şairin konuşmasından şu sözler de kayda geçmiştir:

“Iraklı ve Lübnanlı kardeşlerim! Emperyalistlerin emirleri doğrultusunda hareket eden Türk Orduları, sizin özgürlüğünüzü tehdit ediyor. Ama sizin Türk halkıyla bizim halkımızın da düşmanı olan Türkiye’nin şuanki yöneticilerini birbirinden ayrı tutabildiğinize eminim. Biz, halk olarak sizinleyiz ve sizin zaferiniz bizim de zaferimiz olacaktır.” (RGASPI fond 495, liste 266, dosya 47, bölüm II, yaprak 41; Obyedinit Usiliya Narodov v Borbe za Mir 1958: 5)

<sup>30</sup> Toplantıda alınan kararlar ve yayınlanan bildireler için bkz. (Dokumentı Prinyatie Kongressom 1958: 1)

<sup>31</sup> 1957 Haziran’ında Lübnan’da genel seçimler yapıldı. Fakat Hıristiyan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun bu seçimlere hile karıştırarak, hem Eisenhower Doktrini’ni destekleyecek ve hem de 1958 Eylül’ünde süresi bitecek olan cumhurbaşkanlığının, Anayasa gereğince bir dört yıl daha uzatılması mümkün olmadığı halde, buna imkân verecek bir parlamentonun seçilmesini sağladı. Kaldı ki, bu seçimlerde muhalefetin en mühim şahsiyetleri parlamento dışı bırakılmıştı. Hâlbuki yarısı Hıristiyan, yarısı Müslüman olan Lübnan halkının Müslüman-Arap kesimi esas itibarıyla Nasır taraftarı idi ve Eisenhower Doktrini’ne karşıydı.

Chamoun'un bu seçim oyunları ve politikaları ciddi hoşnutsuzluğa yol açtı ve bu hoşnutsuzluk Batı aleyhtarı bir ayaklanmaya sebep oldu. Cumhurbaşkanı Chamoun, bunun üzerine 13 Mayıs’ta Amerika, İngiltere ve Fransa’yı müdahale etmeye çağırdı. Amerika 15 Temmuz’dan itibaren Lübnan’a asker çıkarmaya başladı. Üç hafta sonra Lübnan’daki Amerikan askerlerinin sayısı 15 bine yaklaşacaktır. (Armaoğlu 1991: 510-511)

Sovyet basınında “ilerici Türkiye'nin sesi Nâzım Hikmet”in Türk yöneticileri mahkûm eden konuşmasını büyük heyecanla dinlediklerini belirten yazılar da yayımlanmıştır. (Abaşidze 1958: 4)

Nâzım Hikmet, 23 Temmuz günü Stockholm Kongresi'nin sonuçlarını aktarmak üzere düzenlenen basın toplantısına da katılmıştır. Türk şair, Kolombiyalı, İsveçli, Hintli ve Sovyet delegelerin yanında bu toplantıda konuşma yapanlardan biri olmuştur. Yapılan konuşmalarda kongrenin aldığı kararlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca kongrenin uluslararası gerginliği ve yeni savaş tehlikesini bertaraf edeceği vurgulanmıştır. (RGASPI fond 495, liste 266, dosya 47, bölüm II, yaprak 40)

### IX. Yolculuk İzlenimleri

Nâzım, Stockholm'den Sovyet basını için bu sefer de makaleler kaleme alacaktır. Bunlardan ilki 18 Temmuz 1958'de “Pravda”da yayımlanan “Amerikan Saldırganlığı Tüm İnsanlığa Karşı bir Suçtur” başlıklı yazısıdır. (Hikmet 1958a: 5) Nâzım, yine yolculuğunu anlatarak başlamıştır yazısına:

*15 Temmuz'da Stockholm Kongresi'ne gittiğimiz vagon, Demokratik Almanya limanlarından birinde İsveç gemisine yüklendi. İsveç'e sakin, parlak güneşin aydınlattığı Baltık Denizi üzerinden gidiyor ve peşimizden de beyaz martı sürüleri uçuyordu. Güneş ışığının döküldüğü suyun pürüzsüz yüzeyi ve bembeyaz parlayan gemi, bana diğer, güney Karadeniz'<sup>32</sup> hatırlattı.*

*Gemide farklı ülkelerden kongre delegeleri vardı. Güneşin altında konuşuyor, karşılıklı sohbet ediyor, güvertede dans eden gençleri izliyorduk. Bu genç insanların çoğunluğunu İsveçliler oluşturuyordu, ancak hoparlörlerden gelen sıcak İtalyan dans melodileriyle dans ediyorlardı. Gençler mutluydu, biz ise yarın Stockholm'deki Dünya Silâhsızlanma ve Uluslararası İşbirliği Kongresi'nde başlayacağımız bu gençlerin hayatı ve mutluluğunu nasıl koruyabileceğimiz hakkındaki tartışma üzerine düşünüyorduk. Gemilerin yerkürenin denizlerinde radyoaktif kül bulutlarının altına girme tehlikesi olmadan yüzebilmeleri için bütün gücümüzü vermemiz gerektiğini düşünüyorduk. Bu gemilerin güvertelerinde dünyanın bütün ülkelerinin genç kuşaklarının rahatça dans edebilmeleri için ne yapmamız gerektiğini, engin denizlerde bordalarındaki deniz piyade birlikleriyle kruvazörlerin değil de ülkelerden ülkelere turist taşıyan beyaz yolcu gemilerinin yarışmasını ne şekilde sağlayabileceğimizi düşünüyorduk.*

Daha sonra birden müziğin sesi kesilir, gençler dans etmeyi keserler. Radyodan İsveççe hızlı konuşan birinin sesi duyulur. Delegeler arasında bu dili bilen yoktur. Ancak Nâzımlar, İsveçli gençlerin yüzündeki endişe ve hatta korkuyu fark ederler. Radyo yayını

<sup>32</sup> Nâzım, burada Rusya'nın kuzeyinde yer alan ve Türkçede aynı şekilde anılan Kara Sea'ye (Kara Deniz) atıf yapıyor olmalıdır.

bittikten sonra Almanca bilen İsveçli bir denizci bulurlar. Ondan Amerikan birliklerinin Beyrut'a çıkartma yaptığını ve Ankara hükümetinin de askeri gücünü Irak sınırına yığdığını öğrenirler.

Uzun süredir savaşa girmemiş bir halka mensup olan bu denizci, savaşın ne olduğunu tahayyül edememekle birlikte rengi soluvermiştir. Denizci, Nâzımlar'a "Üçüncü Dünya Savaşı mı başladı?" diye sorar. Nâzım'a göre İsveçli denizci, bu sefer hiçbir halkın nükleer savaşın dehşetinden kaçışı olmadığını anlamıştır.

Gemiden sonra Nâzımlar'ın vagonu, yoluna İsveç üzerinde karadan devam eder. Nâzım, tüm gece İsveçli denizcinin sorduğu soruyu düşünür. Ertesi sabah artık Stockholm'e varmışlardır. Kongre'ye gelen bütün delegeler, aynı soruyu kendilerine sormaktadır. Nâzım'a göre Kongre'nin ilk iş olarak dünyanın bütün halklarını Amerikan saldırganlığını protesto etmeye çağıran bir karar alması şaşırtıcı değildir. Türk şairin ifadesiyle bu, İsveçli denizcinin sorusuna ilk cevaptır: "Eğer bütün halklar barışı korumak amacıyla birleşirse savaşa giden yolları kapatabiliriz."

Kısa süre sonra İsveçli denizcinin sorusuna ikinci cevap da Amerikan ordularının Lübnan topraklarından hemen çıkmasını talep eden Sovyetler Birliği'nden gelmiştir. Bu cevap, Irak Cumhuriyeti'ni tanıyan Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından ortak verilmiştir.

Nâzım, bu ifadelerinin ardından yazısını şu satırlarla bitirir:

"İsveçli denizci de Stockholm Kongresi'nin biz bütün delegeleri de şunu anladı: Savaş kışkırtıcılarının tüm insanlığa karşı açıktan bir suç işlemeye karar vermeden önce birçok kez düşünmesi gerek. Barış yolunda sağlam duran Sovyetler Birliği'ni, halkçı Çin'i, tüm sosyalist kampı, Asya ve Afrika halklarını, insanlığın bütün diri barışsever güçlerini hesaba katması gerek."

#### X. Kongre İzlenimleri ve Çalışmaları

Nâzım, bu yazısının yayımlanmasından 3 gün sonra Stockholm'den başka bir yazı gönderir. 21 Temmuz'da kaleme alınan "Gerçek Vizesiz Seyahat Eder" başlıklı yazı, 22 Temmuz 1958 tarihli "Moskovskaya Pravda" gazetesinde yayımlanır. (Hikmet 1958b: 3)<sup>33</sup>

<sup>33</sup> Nâzım, bu yazısıyla oldukça örtüşen ifadelerle Stockholm'de TKP'nin yayın organı Bizim Radyo'ya 27 Temmuz 1958 günü yayınlanan bir demeç vermiştir: "Kongre salonu dünyaya benziyor, çok küçük ölçüde, sonra yuvarlak da değil, ama yine de dünyaya benziyor. Bütün milletler, ırklar, meslekler, dinler, partiler yan yana oturuyor. Hepsi bir arada. Bir fark daha var büyük dünyayla bu minicik dünya arasında. Bu dünya iki yahut üç bloğa ayrılmış değil. Burada birbirimizin boğazına atılmağa hazırlanmıyoruz. Burada birbirimizin iç işlerine, asker çıkararak, uçak, donanma göndererek karışmıyoruz. Burada konuşuyoruz, sövmek için değil, anlaşmak için. Hoşumuza gitmeyen sözleri söyleyenleri nezaketle alkışlıyoruz. Burada anlaşmağa çalışıyoruz, büyük dünyanın toptan yok olmaması için. Anlaşıyoruz da, milletleri hayatı savunmağa çağırıyoruz. Bana öyle geliyor ki, burada delegelerin yaptıklarını politikacılar da yapabilir. Eninde sonunda onlar da adam, onların da, bizim gibi, eli ayağı, yüreği, kafası,



Nâzım, yazısına Kongre'nin gerçekleştiği salondaki atmosferi aktararak başlamıştır. Salonun şekli yuvarlak değildir, ama minyatür bir yerküreye çok benzemektedir. O salonda bütün milletlerden, ırklardan ve dinlerden temsilciler toplanmıştır. Bu insanlar, sanki yerkürede farklı ülkelerin konumlanması gibi aynı düzende oturmaktadır. Ancak bu küçük yerküre, büyüğünden farklıdır. Orada hiçbir blok ve düşmanca kampaşma yoktur, güçlü olan kimse zayıf olana saldırmamakta, boğazına yapışmamaktadır.

Nâzım, Stockholm Kongresi'nde de tartışmaların olduğunu, hatta bazen insanların birbirlerine kötü sözler sarf ettiklerini belirtir. Ancak bütün bunlar, iş çerçevesinde ve dostane bir havada detaylarda yaşanmaktadır. Ve en önemlisi; insanlar, barış mücadelesinin en iyi ve en kısa yolunu bulmak için tartışmakta ve kavga etmektedir.

Türk şaire göre kongre çalışmasındaki en faydalı şey, çoğunluğu siyaset adamı olmayan delegelerin Amerika'nın ve İngiltere'nin saldırgan hareketlerine çok hızlı ve çok doğru bir şekilde tepki vermeleri ve saldırgan politikaları öfkeyle mahkûm etmelidir.

Nâzım, ardından sözlerine şöyle devam eder:

*Dünya Kongresi'nin katılımcıları, silâhsızlanma ve uluslararası işbirliği sorunlarını tartışmak üzere toplandılar. Ancak kongre çalışmasının ilk günü Lübnan'daki Amerikan saldırganlığına dair haber alındı.*

*Doğal olarak her şeyden önce bu mesele gündeme geldi. Buna cevap olarak kongre, kararlılığını, mücadelecî ruhunu ve müspet iradesini ortaya koydu. İlk gün bildirge kabul edildi, Pazar ise BM'ye başvuru kararı alındı. Bu belgelerde kongre delegeleri, hep bir ağızdan işgalcilerin ordularının Yakındoğu ülkelerinden derhal çıkmasını talep ettiler. Silâhsızlanma ve işbirliği meselesinin Lübnan ve Ürdün'de bugün yaşanan olaylarla temelden bağı olduğunu biliyoruz. Bu nedenle bu, kongre katılımcılarını oldukça endişelendirdi.*

*Kongrenin silâhlî çatışmadan kaçınmak ve görüşmeler yoluyla çözüme ulaşmak amacıyla hükümet başlarını acilen buluşmaya çağırması da barış davasına büyük katkı sundu.*

*Eğer burjuva basını ve radyosu, tüm yeryüzündeki insanların, bütün delegelerin Amerikan ve İngiliz saldırganlarını mahkûm ettiğine ve barışın korunması adına elinden geleni yapmak istediğine dair gerçeği öğrenmeleri için kongre çalışmalarını tam ve nesnel bir şekilde vermiş olsaydı, bu, büyük bir fayda sağlar, barış davasına büyük bir katkı olurdu. Ancak, ne yazık ki, kongre çalışmasını sadece dürüst basın doğru*

---

yakınlarına sevgisi, korkusu, yaşamak sevinci var. Toplandığımız günden beri büyük dünyadan gelen kara haberlere rağmen umutluyum. Milletlerimizi barışı savunmak uğrunda seferber edebileceğimizden eminim. Şimdi şuradaki toplantıyı bütün dünya radyoları, televizyonları, olduğu gibi dinletse, gösterse insanlara, ölüme karşı yapılan savaşta şu altı gün içinde büyük bir zafer kazanılırdı. Şu içersinde toplandığımız salonun havası da belki Stronsiyum 90'la zehirli. Ama ben bu küçük dünyamızın, hem de büyük dünyamızın havasını bu ölüm açısından temizleyebileceğimize inanıyorum. İntihar eden delidir. İnsanlığın deliliğine inanmıyorum.” (Açıkgöz 2004: 49)

*aydınlattı. Tabii ki delegelerden her biri, vatanında burada gördüklerini ve duyduklarını anlatacak. Ne de olsa gerçek vizesiz seyahat eder. Ve o zaman barış savaşçılarının ordusuna daha çok dürüst insan akacak. Kongre, bununla da barış davasına devasa fayda getiriyor.*

Diğer taraftan Nâzım, birçok delegenin kongrede gözlerinin gerçeğe açıldığını fark etmiştir. Birçok dürüst insan, milli bağımsızlık mücadelesinin komünistlerin işi olduğunu düşünmüştür. Kongrede birçok Asyalı ve Arap delegeyle tanıştıkları zaman bu insanlar, milli bağımsızlık mücadelesinin bütün ülkelerin halklarının iradesi olduğuna ikna olmuşlardır.

Nâzım, yazısında kendisini oldukça etkileyen başka bir olaydan da bahseder. Şair ve yazar Go Mojo Çinli bir komünist olarak Komünist Partisi'nin yeryüzünde barışı korumak için her şeyi yaptığını söylemiştir. Birçok Hintli, Gandiciliğin barış davasında büyük rol oynadığını, Tanrının insanların mutluluğu adına barışı koruyup kutsadığını düşünmektedir. Nâzım'a göre kısacası orada toplanan bütün insanlar, fikirlerinden, inançlarından ve toplumsal durumlarından bağımsız olarak barışı istemekte, barış için savaşmakta, dostluk adına mutlulukla birbirine elini uzatmakta, barış davasının birleşik cephesinde olmayı içtenlikle istemektedir.

Nâzım, Stockholm'de 20 Temmuz günü Kanadalı bir rahiple de sohbet etmiştir. Nâzım, ona tartışma çıkaracak farklı fikirlerin her zaman bulunabileceğini, ancak esas amaçlarının barış mücadelesinde onları birleştirecek ve dost kılacak konuları ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir. Rahip, uzun süre Nâzım'ı sessizce dinlemiş, ardından şunları söylemiştir:

“Evet, tabii ki, haklısınız. Tartışma ve kavga için her zaman sebep bulmak mümkün, ama biz, bundan kaçınmak zorundayız ve her şeyden fazla barış hakkında kaygılandığımızı dair iş hedefli konuşmalıyız.”

#### **XI. Bizim Radyo Konuşması**

Nâzım, Stockholm Kongresi'ni 1958 yılında TKP'nin yayın organı olarak kurulan Bizim Radyo üzerinden Türkiye'ye de duyurur. 24 Temmuz 1958 tarihli yayında Nâzım, yukarıda aktardığımız yazılarındaki tekrarları bir kenara bıraktığımızda şunları belirtmiştir:

*On altı Temmuz sabahı Silâhsızlanma ve Uluslararası İşbirliği kongresinin toplandığı büyük, ama çok büyük salona giren bütün temsilciler kaygılı, öfkeli ve kararlıydı. Amerika'nın Beyrut'a asker çıkardığını bir gün önce öğrenmişlerdi. On altı Temmuz haberleri arasında, Türkiye Irak sınırına asker yığdığı da vardı. Adnan Menderes'in, bile bile Amerikalılara hizmet ettiğini ben de bir çoklarımız gibi biliyorum. Ama hem milletimizin, hem de bütün insanlığın varlığıyla böyle delicesine oynayabileceğini yine de aklım almıyordu. Silâhli kuvvetlerimizin Irak'ın iç işlerine karışması üçüncü dünya savaşının başlangıcı olabilirdi. Bu savaşta yok olacak, hem de toptan yok olacak, milletlerin başında biz varız. Kafam durmadan işliyordu. Başımızdakiler*

*bir atom harbinde bizi toptan yok ettirmeğe gidebilirler. Çünkü onlarda ne yurt ne millet sevgisi var. Ama biz, biz Türk milleti böyle körü körüne yok olmağa razı mıyız? Halkımız eli ayağı bağlı koyun gibi mezbahaya sürüklenmeğe razı olacak mı? (...)*

*Kongrenin ilk oturumunun ikinci önemli olayı Dünya Barış Konseyi başkanı Profesör Jolyö Küri'den<sup>34</sup> gelen demecin okunması oldu. Profesör hasta olduğundan toplantıda hazır bulunamıyordu. <sup>35</sup> Demeç atom bombası denemelerinin durdurulması üzerinde bilhassa ısrar ediyordu. Atom bilgisinin en ünlü, en büyük uzmanlarından olan Profesör Jolyö Küri, 'denemeler hemen durdurulmazsa bütün insanlığın varlığı tehlikededir' diyordu. 'Milyonlarca insanın zehirlenmesi, çeşitli hastalıklara yakalanması, çocukların ana rahminde ölmeleri tehlikesi, denemenin yapıldığı yerlerden çok uzaklarda da baş gösterebilir', diyen profesör kongreden ve her akli başında insandan, atom bombası denemelerinin durdurulması için ellerinden geleni yapmalarını istiyordu. Profesör Jolyö Küri'nin demeci alkışlarla karşılandı. Bu alkışlar bu kocaman salonda temsil edilen yetmişden fazla milletin barışı koruma isteklerini belirtiyordu.*

*Salona yukarı kattan bakıyorum. Araplar, Çinliler, İngilizler, Hintliler, Fransızlar, Venezüellalılar, Sovyetler Birliği heyeti, Almanlar hem doğu hem batı Almanları, İsveçliler, Birmanyalılar, Japonlar, Avustralyalılar,*

<sup>34</sup> Nâzım'ın Moskova'da Rusça olarak basılan "60 Stihotvoroniy" (60 Şiir) isimli derleme şiir kitabının Eylül 1958 tarihli önsözünde Boris Poleyov, Fransız fizikçi Jean Frédéric Joliot-Curie'ye (1900-1958) dair şu anısını yazmıştır:

"Barış Kongresi'nin gece yarısına kadar uzayan oturumlarından birinin sonunda rahmetli Frédéric Joliot-Curie'nin yorulan delegeleri dirilterek ezberden nasıl okuduğunu hatırlarım:

'Ben yanmasam

sen yanmasan  
biz yanmasak,  
nasıl  
çıkarmak  
karan-  
lıklar  
aydın-  
lığa.'

Konuşmalarında her zaman katı bir matematik düşünce sistemine sahip bir insan olarak kalan büyük fizikçinin şiire başvurduğunu o ana kadar hiçbir zaman duymamıştım. Dörtlüğün bu kadar güçlü hissedilmesi tam da bundan olmalı." (Hikmet 1958c: 3)

<sup>35</sup> Frédéric Joliot-Curie, bu toplantıdan kısa bir süre sonra 14 Ağustos 1958 günü hayata veda edecektir. Nâzım, bu haberi aldığı anda Fransız fizikçinin bu mesajına atıf yaparak duygularını şöyle açıklamıştır: "(...) Bir ay önce, Stokholm silâhsızlanma ve uluslararası işbirliği kongremize bir mesaj yolladıydı. Hastalığından gelemediydi. Mesajda, insanoğlunu, atom ölümünden kurtarmaya çağırıyordu. Günlerinin sayılı, hem de nasıl olduğunu bile bile, o gün bize yazdığı mesajı omzunun üstünden bize okurken, insanları yaşamaya çağırışı, ancak âdemoğlunun becerebildiği hareketlerden biriydi. (...)" (Coşkun 2007: 191)

*Norveçliler, Afrikalılar, Meksikalılar, saymakla tükenir mi yetmiş yedi milletten insan yan yana oturuyor. Beyazlar, karalar, sarılar, yan yana oturuyor. Mısır, Cezayir milliyetçileri, Leh komünistleri, buda rahipleri, Katolik papazları, hocalar, müftüler, iş adamları, köylüler, işçiler, kitaplarını okuduğumuz dünyanın adları dillere destan bilginleri yan yana oturuyor. Kılıkları, kıyafetleri, renkleri, dilleri, dinleri, hükümet şekilleri birbirinden ayrı bu bin yediyüz insan bir tek istekle toplanmış: Barışı korumak, bütün insanlığı yok edecek olan atom harbini önlemek, atom harbini hazırlayan soğuk harbi durdurmak, milletlerin birbirlerini ezmemesini, sömürmemesini sağlamak, her millete istediği rejimi seçmek hakkını kabul etmek, şu küçücük dünyamızda tıpkı bu salonda olduğu gibi, yan yana, kardeş kardeş oturmak. Olduğum yerden salona bakıyorum. Sabahleyin aldığım kara haberlere rağmen yüreğim umutla dolu. (Açıkgöz 2004: 45-47)*

## XII. İtalyan Çevirmen Lussu'yla Tanışma

Nâzım, bu Stockholm ziyaretinde de dünyanın önemli aydınlarıyla bir araya gelmiş, onlarla kalıcı dostluklar kurmuştu. Bu isimlerin başında da İtalyan kadın yazar ve çevirmen Joyce Lussu (1912-1998) geliyordu. Lussu, 1958 Yazında Stockholm'de buluşmasının ardından Türk şairin şiirlerini İtalyancaya çevirmeye başlayacak<sup>36</sup> ve hatta Münevver Andaç'la oğlu Mehmet'in Türkiye'den kaçırılması planını bizzat yapacak ve uygulayacaktı<sup>37</sup>.

İtalyan çevirmen ve yazar, Nâzım'la Stockholm'de tanışmasını seneler sonra şöyle anlatmıştır:

*Barış Kongresi'ne katılmak için Stockholm'e gitmiştim. Hemen hemen tüm delegeleri tanıyordum, biri dışında. Onu hiç görmemiştim: Uzun boylu, kır saçlı, soylu ama, çekingen görünen biriydi. Sovyet işi bir takım elbise giymişti. Farklı bir havası vardı. Kim olduğunu sordum. Bir Lübnanlı 'yaşayan en büyük ozan' diye yanıtladı ve adını söyledi. Nazım Hikmet. Uzun bir A ve iç çeker gibi bir ses çınladı kulağımda. Anlamadım ama duruma uygun düşen bir ifade takınıp bu büyük ozanla konuşmaya gittim. Hikmet sevimli ve meraklıydı. Çabucak konuşmaya koyuldu. Dil Bilgisi kurallarına filan aldırmadan kendine özgü bir Fransızca ile konuşuyordu (oysa ben, bu ayrıntılara çok önem verirdim). Ama söylemek istediğini çok güzel anlatabiliyordu. Bana Moskova'da yaşadığını söyledi ve Sovyet Tiyatrosu için yazmakta olduğu bir oyunun konusunu anlattı: Genç bir kadın genç bir erkekle*

<sup>36</sup> Lussu, tek kelime Türkçe bilmemesine rağmen Nâzım'ın şiirlerini İtalyancaya kazandırmıştı. Ona da bunu Nâzım önermişti. Lussu, çeviriyi üçüncü bir dilden de yapmıyor, bizzat bu süreçte Nâzım'la birlikte çalışıyordu. Kelimeleri, cümleleri, betimlemeleri, anlamları onunla konuşarak çeviriyordu. Şairin ölümünden sonra da çevirilerde ona Münevver Andaç yardımcı olmuştu. (Lussu 1995: 15-19)

<sup>37</sup> Lussu, anılarında bu kaçırma öyküsünü ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. (Lussu 1995: 19-37)

evlenir ama, yaşlı bir adamı sevmektedir. 'Sana göre' dedi 'ikinci perdenin sonunda, yaşlı adam bu durumda ne yapmalı?' 'Onu alıp götürmeli' diye hüküm verdim çabucak. Düşünceli düşünceli onayladı ve bana dokuz yaşında bir oğlu olduğunu, ama onu hiç görmediğini, çünkü oğlunun anasıyla birlikte ülkesinde rehin tutulduğunu anlattı. O anda hayatını ve yaptıklarını öğrenmem gerektiğini hissettim ve hızlı yoğun bir araştırma yapmak için yanında uzaklaştım.

Türk olduğunu öğrendim ve kongre girişindeki kitap sergisinde şiirlerinin değişik dillerdeki çevirilerini ve kolay anlaşılabilir bir dille yazdığı oyunlarını buldum. Konuşmamızı kaldığımız yerden sürdürmek için geri döndüğümde ana çizgileriyle devrimci yaşamının aşamalarını öğrenmişim ve şiirlerinden çok hoşlandığımı anlamışım. (Lussu 1995: 16-17)

Nâzım, bunun üzerine şiirlerini İtalyancaya çevirmesini önermiştir. Lussu'nun "Deneyelim" şeklindeki yanıtından sonra birlikte otelin salonuna giderler ve Nâzım, kısa bir şiirini okur. İtalyan yazarın ifadesiyle şiir yıpranmış, küçük bir kâğıda çocukça bir yazıyla yazılmıştır. Lussu, ardından şöyle devam eder:

*Çok iyi şiir okuyordu. Etkili ve dolgun bir sesi vardı. Türkçe, seslilerden ve yarım seslilerden yana zengin, güzel bir dildi. Sonra açıklamaya koyuldu. Bana neyi anlatmak istediğini çok iyi biliyordu. Sözcükler üzerinde çok titizleniyordu. Fransızca karşılığını bulamadığı zamanlar başka sözcüklerle, deyimlerle, başka dillerden deyişlerle, benzetmelerle ya da güzel ve devinmesini iyi bilen, ellerini kullanarak açıklamaya çalışıyordu. Hiçbir zaman anlamadığım ya da yaklaşık anladığım duygusuna kapılmadım. 'Yalnızca anlaşılabilir, somut sözcükleri gündelik, bir köylünün bile anlayabileceği bir dil kullan' diyordu.*

*Çevirimiz kolayca ve hızla ilerliyordu. İmgeler, boşluksuz, kesiksiz, hemen yerlerini buluyor, sözcükleri birbiri ardına bir kolye gibi diziliyordu. Kafamda bir belirsizlik olduğunda Nazım hemen açıklıyordu: 'Bu sözcük, örneğin şunu yaparken ya da düşünürken ya da şunu hissederken, şöyle bir durumda... kullanılır'; 'bu betimlemede sanki şöyle bir ışık, bir gölge ya da şöyle bir renk, şöyle bir duygu var gibi.' (Lussu 1995: 17)<sup>38</sup>*

Stockholm'de Nâzım'ın tanıştığı tek İtalyan Lussu değildir. Onun yanına biri ihtiyar bir kadın, diğeri genç bir gazeteci iki İtalyan da gelmiştir. İhtiyar kadın, "Sağ olun. Bizim kasabada, sizin 'Ölü Kızcağız'<sup>39</sup> şiirini okuyup da ağlamayan ana yok. Bizim kasabada biz barışçılar, bu şiirinizi okuyarak eylemimizi güçlendirdik" demiştir. Gazeteci ise Nâzım'a "Bizde delikanlılar, sizin şiirlerinizle sevgililerine ilanî aşk ediyorlar" sözlerini sarf edecektir. Bu sözler, Nâzım'ı oldukça sevindirir. Şair, bunun üzerine Münevver

<sup>38</sup> Joyce Lussu'nun Nâzım Hikmet'e gönderdiği 21 Nisan 1961, 4 Temmuz 1961, 18 Mart 1963 tarihli kartpostal ve mektuplar için bkz. (RGALÍ fond 2250, liste 1, dosya 207, yaprak 1, 1 arkası, 2, 3, 3 arkası)

<sup>39</sup> "Kız Çocuğu" şiiri.

Hanım'a "Şiirimde en azdan ekmek kadar faydalı, rakı gibi sarhoş edici, çikolata gibi tatlı bir nesne olduğumu sanıyorum" diye yazacaktır. (Aydemir 1999: 316)<sup>40</sup>

Nâzım, bu Stockholm ziyaretinde de şehrin temizliğine hayran kalacaktır.<sup>41</sup>

### XIII. 1959 Ziyareti

Nâzım, 8-13 Mayıs 1959 tarihlerinde 10. yıldönümü dolayısıyla özel olarak toplanan Dünya Barış Konseyi'nin oturumları için yeniden Stockholm'dedir. (Kolesnikova 1999: 273, 336; RGASPI fond 495, liste 266, dosya 47, bölüm II, yaprak 39)<sup>42</sup> Toplantı "Medborgarhuset" Halk Evi'nde gerçekleşir.<sup>43</sup> Bugün şairle ilgili birçok kitabın kapağında ve afişlerde kullanılan Nâzım'ın meşhur fotoğrafı, o günlerde toplantının gerçekleştiği bu binanın hemen önündeki Medborgarplatsen'de (Meydanı) Lütfi Özkök tarafından çekilmiştir. (İkiz 2013: 131; Gürgün 2017: 13)

Nâzım, Stockholm'ü bu ziyaretiyle ilgili özel bir yazı kaleme almamıştır. Ama "Ogonyok" dergisinin 20 nolu Mayıs 1959 tarihli sayısında Dünya Barış Konseyi'nin 10. kuruluş yıldönümü sebebiyle "Ne Büyük Bir Mutluluk!" başlıklı bir yazı yayımlar. (Hikmet 1959: 4) Yazıda Stockholm toplantısını da anacaktır.

Nâzım, yazısına 10 sene öncesinde Bursa Cezaevi'nde yatarken yaşadığı bir olayı anlatarak başlar. O sırada 11 senedir hapistedir ve daha 16 sene yatması gerekmektedir. Cezaevinin müdürü, saklayamadığı bir şaşkınlık içinde Nâzım'ı odasına çağırır ve şunu söyler: "Şu telgraflara bakın..." Müdürün masası telgraflarla doludur. Müdür, konuşmasına şöyle devam eder:

"Dünyanın farklı uçlarından sizi serbest bırakmam için bana telgraf yolluyorlar. Ama bunu yapamayacağımı anlayın, ben küçük bir memurum. Görünen o ki, telgraflar şehrin savcısına da gidiyor, ancak o da hiçbir şey yapamayacak. Herhalde Ankara, cumhurbaşkanı ya da başbakan da bu türden telgraflar alıyor. İşte onlar sizi serbest bırakabilir, ama bunu yapacaklarını sanmıyorum... Hiçbir telgrafın faydası olmaz."

Nâzım, böylece Türkiye'de ve dünyada özgürlüğü için bir kampanya başlatıldığını öğrenmiştir. Şair, buna çok şaşırılmış ve kampanyadan çok etkilenmiştir. Şaşırılmıştır, çünkü, kendi ifadesiyle, farklı ülkelerden bir sürü bir sürü insan, sıradan bir komünist

<sup>40</sup> Aydın Aydemir "Nâzım Hikmet Anlatıyor" başlığı altında verdiği bu ifadelere bir kaynak göstermemekle birlikte danıştığımız M. Melih Güneş, bu bölümün Münevver Hanım'a yazılmış mektuplardan alındığını belirtmiştir.

<sup>41</sup> Nâzım'ın Stockholm'den döndükten hemen sonra Odesa'da yaşamakta olan yaşlı gazeteci Moisey Gentsler'e yazdığı 15 Ağustos 1958 tarihli kısa mektup için bkz. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 157, yaprak 4)

<sup>42</sup> Bundan kısa bir süre önce Dünya Barış Konseyi'nin 10. yıldönümü Moskova'da da kutlanmıştır. 20 Nisan'da yapılan etkinlikte Nâzım Hikmet de bir konuşma yapmıştır. (Slavnoe Desyatiletie 1959: 4)

<sup>43</sup> Toplantının ayrıntılarıyla ilgili bkz. (Leontyev 1959a: 4; Leontyev 1959b: 1; Leontyev 1959c: 4; İzbavit Narodı Ot Koşmarov Atomnoy Voynı! 1959: 1; Mitropolit Nikolay 1959: 34-35; Golos Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Zaşitu Mira 1959: 48-53)

şairin kaderiyle ilgilenmişlerdir. Nâzım, haksız yere cezaevine konmuş biriyle ilgili meselede yaşanan bu insani dayanışmadan da derinden etkilenmiştir.

Nâzım, daha sonra kampanyanın devam ettiğine, Fransa'da bir komite kurulduğuna, İstanbul'da eylemler yapıldığına, kendisinin açlık grevine başladığına, Sovyetler'de edebiyatçıların harekete geçtiğine dikkat çeker. Türk hükümeti sallanmış ama inadından vazgeçmemiştir. Ancak Varşova'da Nâzım'a ve Pablo Neruda'ya Dünya Barış Ödülü'nün verilmesinden sonra hükümet, onu ve diğer siyasi tutukluları af çıkararak serbest bırakmak zorunda kalmıştır.

Nâzım, eğer güzel bir Mayıs sabahında Moskova'da yeni inşa edilmiş bir mahalledeki dairesinde oturabiliyorsa ve dünyanın en özgür insanlarından biri olarak "Ogonyok" için bu satırları yazabiliyorsa bunu esas olarak 10 sene önce başlamış olan Dünya Barış hareketine borçlu olduğunu belirtir. Şair, ardından Dünya Barış Konseyi'ne dair şu satırları yazar:

*Bunu mahkûm olmuş bir insanı en karanlık hapisane duvarlarının ardından çıkarabilen hareketin gücünün somut örneği olarak anlatıyorum. Dünya Barış Konseyi'nin kudretini gösteren güçlü ve şaşırtıcı daha sonsuz sayıda olgu sıralanabilir: Bildirilerin altındaki milyonlarca ve milyonlarca imza, hareketin çevresinde toplanmış yüz milyonlarca insanın coşkusu.*

*Dünya Barış Konseyi'nin farklı kapitalist şehirlerdeki birçok kongre ve oturumuna katıldım. Örneğin Helsinki'de evlerin, caddelerin, hatta tramvayların orada geçirilecek olan Barış Kongresi vesilesiyle nasıl süslendiğini gördüm. Viyana'da Barış İçin Halkların Kongresi'nden sonra eylemci kortejinin nasıl saatlerce şarkılarla, üzerinde güvercin olan mavili bayraklarla yürüdüklerini gördüm. Stockholm'de toplantımızın yapıldığı binanın önünde insan topluluğunun katılımcıların çıkmasını gözleyerek nasıl beklediklerini gördüm. Onlara iyi haberler getireceğimizden emindiler.*

*Hareketimizde çalışmaya başlayarak bir zamanlar sadece fotoğraflarını gördüğüm ya da onlar hakkında okuduğum birçok ünlü insanla tanıştım; hatta onlarla dostluk kurma imkânına eriştim. Onlar, farklı siyasi ve felsefi inançlara sahiplerdi ama bu, aydın zekâlarıyla savaşa karşı mücadele etmelerini engellemedi.*

*'Soğuk Savaş' ve saldırganlığın emrinde en iğrenç basın ve radyo, yalan, iftira ve provokasyonlar, askeri üsler ve hidrojen bombaları bulunuyor. Bizim emrimizde yüz milyonlarca insanın barış içinde yaşama arzusu, kendi mutlulukları ve çocuklarının mutluluğu için mücadele etme iradesi bulunuyor. Biz, barışı savunan insanlar, barışı korumak için faal bir şekilde savaşmak gerektiğini biliyoruz. Barış savaşçıların özgürlüğünün ve hatta hayatlarının risk altında bulunduğu, benim vatanım Türkiye de dâhil birçok ülke var.*

*On sene süresince barış hareketimiz, bazen trajik zorlukları da aşarak büyüdü ve yenilmez hale geldi.  
Tüm dünyada barış için, aynı zamanda kendi ocağının mutluluğu için savaşmak ne büyük bir mutluluk!*

#### XIV. 1960-61 Ziyaretleri

Nâzım, 1960 yılında Stockholm'e 9-12 Temmuz tarihleri arasında gerçekleşen Dünya Barış Konseyi'nin genişletilmiş büro toplantısı için gelmiştir. Türk şairin bu toplantıda bir konuşma yaptığı Sovyet basınına da yansımıştır. (Krepit Sploçennost Narodov v Borbe Za Mir 1960: 7; Sessiya Byuro Vsemirnogo Sovyeta Mira 1960: 3; Naşa Tsel: Vseobşaya Moşnaya Kampaniya Za Mir 1960: 4)

Nâzım'ın 1960 Stockholm ziyaretine ise Kongo Krizi damgasını vurmuştur. 30 Haziran 1960 günü bağımsızlığını ilan eden Kongo Cumhuriyeti'ne (bugünkü Demokratik Kongo Cumhuriyeti) yönelik Belçika ve ABD'nin saldırgan politikaları, Stockholm günlerine rast gelmiştir. Nâzım Hikmet, Stockholm'den "Literaturnaya Gazeta" (Edebiyat Gazetesi) için "Yüzkarası" başlıklı bir yazı kaleme alır:

*Emperyalistlerin genç, uzunca bir mücadeleden sonra daha yeni doğmuş olan Kongo Cumhuriyeti'ne haydutça saldırılarını Dünya Barış Konseyi'nin Stockholm'deki genişletilmiş büro toplantısının çalışmaları sırasında öğrendim. Burada Afrika'nın, Asya'nın, Kuzey ve Güney Amerika'nın, Avrupa'nın birçok ülkesinin temsilcileri toplandı. Emperyalistlerin genç Kongo Cumhuriyeti'ne alçakça saldırısı hakkındaki haber, şiddetli bir öfke uyandırdı. Dünya Barış Konseyi Bürosu adına Belçika'nın tanınmış toplum insanı Isabelle Blume<sup>44</sup>, Belçikalı ve diğer emperyalistlerin sinsî eylemini utanç verici olarak suçlayan bir karar tasarısı sundu. Karar tasarısı, oybirliğiyle kabul edildi.  
...<sup>45</sup> Ben hiçbir zaman Afrika'da bulunmadım. Ama şimdi Kongo topraklarını görmeyi, çalışkan, yetenekli Kongo halkına özgürlük ve millî bağımsızlık mücadelesinde yardım etmeyi özellikle isterdim. Sovyet insanlarıyla beraber, özgür iradeye sahip bütün insanlarla beraber kesin olarak inanıyorum ki, Kongo halkı, emperyalistlerin namussuzca saldırısını püskürtecek, özgürlüğünü savunacak, tam bağımsızlığa ulaşacaktır.  
Özellikle Belçika halkına düşen sorumluluğu ayrıca belirtmek isterim. Sömürgecilere karşı topyekûn halk savaşına kayıtsız kalamaz, buna hakkı yoktur.  
Kahrolsun emperyalistler!  
Yaşasın özgür ve bağımsız Kongo Cumhuriyeti! (Hikmet 1960: 1)<sup>46</sup>*

<sup>44</sup> 1965-69 yılları arasında Dünya Barış Konseyi'nin başkanlığını da yapacak olan Isabelle Blume (1892-1975), Belçika Parlamentosu'nda milletvekili olarak da bulunacaktır.

<sup>45</sup> Metnin aslı bu şekildedir.

<sup>46</sup> Nâzım, Kongo'nun bağımsızlık mücadelesi üzerine yazmayı sürdürmüştür. Patrice Lumumba'nın silâh arkadaşı ve bağımsızlık hareketinin liderlerinden Antoine Gizenga



Dünya Barış Konseyi'nin Stockholm'deki bir başka toplantısı da 16-19 Aralık 1961 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Nâzım, yine oradadır. Türk şair, bu toplantıda milli kurtuluş hareketleriyle dünya barış mücadelesi arasındaki kopmaz bağa dikkat çekmiştir. Nâzım'a göre insanlığın büyük kısmı dünya atom yangınının alevleri arasında yanarsa kurtarılacak, özgürleştirilecek kimse dahi kalmayacaktır. (Smirnov 1961: 5)

### Sonuç

Nâzım Hikmet, görüldüğü üzere sadece edebiyat ve sanatıyla değil, barış mücadelesinde üstlendiği rolle de dünya çapında önemli bir eylem adamı olmuştur. Nâzım Hikmet, hiçbir zaman köşesine çekilip, dünyadaki ve toplumdaki gelişmelerden yalıtılmış bir şekilde şiirlerini yazan şairlerden olmamıştır. Sağlığının elvermediği koşullarda dahi bu toplantılara katılmış, her zaman mücadelenin merkezinde olmaya çalışmıştır. Şiirlerine bakıldığında da onlara bu mücadelenin ilham verdiği görülecektir. Bu noktada özellikle barış hareketinin ve Stockholm toplantılarının altı çizilmelidir.

Nâzım, Stockholm ziyaretlerini dünyanın dört bir yanından gelen aydınlarla tanışmak için de değerlendirmiş, dünyadaki siyasal, kültürel gelişmeleri birinci ağızlardan dinlemiştir. Türk şair, gerek bu sohbetlerini gerek Stockholm izlenimlerini sadece kendine saklamamış, bunları ayrıntılı bir şekilde kaleme alarak, okuyucularıyla paylaşmıştır.

---

üzerinden konuyu ele aldığı "Gizenga'yı Öldürecekler" başlıklı şiiri, Moskova'da 28 Ocak 1962 tarihinde kaleme alınmıştır:

"Kardeşlerim kardeşlerim kardeşlerim  
Gizenga'yı öldürecekler  
bana bir akıl verin imdadına koşabileyim  
ordum uçağım da olsa varıp alamam ellerinden onu  
hay bu kahrolası çaresizlik hay bu kuduran keder

Gizenga'yı öldürecekler  
ilmikte boynu  
kolları bağlı arkadan  
gelin be insanlar gelin  
artık yazımızla mı olur ağzımızla mı  
elimiz ayağımızla mı  
yürüyelim üstüne Leopoldvil'in." (Hikmet 2008: 1797)

**EK I: STOCKHOLM'DEKİ BULUŞMA**

*Nâzım Hikmet, 1956 Stockholm günlerine dair bir yazı da "Sovyetskaya Peçat" (Sovyet Basını) dergisinde yayımlamıştır. "Stockholm'deki Buluşma" başlıklı yazı, derginin Mayıs 1956 tarihli sayısında çıkmıştır. (Hikmet 1956: 70) Rusçadan çeviri tam metnini sunulan yazıdaki dipnotlar bize aittir.*

Otuzlu yıllarda İstanbul'da "Akşam" gazetesinde çalışıyordum. Bu, bazı liberal renkleri barındıran bir burjuva gazetesi idi. Fıkra yazıları yazıyordum. Türk dilinin Arapça ve Farsça kelimelerden şiddetli bir şekilde arındırıldığı bir dönemdi ve gazete benden sade, halk diliyle yazılmış fıkralar talep etmişti. Konulara gelince; gazetenin sahiplerinden Necmettin Sadak<sup>47</sup> (daha sonra uzun süre dışişleri bakanlığı yaptı) bana kesin bir şekilde ne dış ne iç politik meselelere değinmemem gerektiğini, sadece edebiyat ve bazen şehir belediyesinin çalışmaları ve yetersizlikleri üzerine yazabileceğimi söylemişti. Bu şartlarda ve böyle bir çerçevede yazmak kolay değildi, ancak saf Türk halk dilinin yaygınlaştırılması beni öylesine ilgilendiriyordu ki, [teklifi] kabul ettim. Ayrıca "edebi meseleler" adı altında tamamen siyasi meselelere de değinilebileceğini düşündüm. Belediye çalışmalarından başladım. Gaz ve elektrik çok pahalıydı. Bunun hakkında da yazdım. Ancak yazıyı basmadılar. Bunun sebebini redaktöre sordum, elini salladı ve umursamaz bir tonda şunu söyledi: "Patron, basılmamasını emretti, edebiyat hakkında yaz." Birkaç eleştiri yazısı yazdım, yayımladılar.

Tramvay biletleri de pahalıydı ve genel olarak tramvay hizmeti hiçbir işe yaramıyordu. Bunun hakkında yazdım, yine yayımlamadılar.

O zaman patrona gittim, memnuniyetsizliğimi dile getirdim. Ağırkanlı bir adamdı. Bütün hareketleri, denizin dibinde yaşayan canlıların hareketlerine benziyordu, yavaş ve ritmik. Bir zamanlar İstanbul Üniversitesi'nde ders vermişti. Durkheimciydi<sup>48</sup>. Şaşkınlıkla bana bakıp, gülümseyerek şöyle dedi:

<sup>47</sup> "Nazım'dan dilemişim: 'Tanıdığım, tanıştığım kimi gazeteci milletvekilleri, politikada ve hükûmette yeri olan, sözgeşi, Ağaoğlu Ahmet, Necmeddin Sadak vb. gibi tanınmış kişiler, çoğu zaman benden kaçarlardı, rasladığımda yollarını veya başlarını çevirip görmezden gelirler. Bir gün bir de bakarım, bunlardan kime raslasam hemen yanıma gelir, kimi elimi sıkar, hatır sorar, kimi görüşemiyoruz diye sitem eder, hepsi sözleşmişler gibi türlü dostluk gösterileri yaparlar. O zaman anlarım ki o günlerde benim için olumlu bir hava esmektedir, belki de bir yazım bir şiirim beğenilmiştir.'

Yine Nazım anlattı: 'Bir akşam Necmeddin Sadak beni evine yemeğe çağırdı, gittim, benden başka davetli yoktu, sofrada bir iki kadeh içtik. Necmeddin Sadak benden şiir okumamı istedi, zayıf yanımda, bir çeşit çocukluk, sanki onu, onun sınıfını yermek, dokundurmak istedim, (O Duvar ve O Duvara Cevap) şiirimi okudum. Söyleştik, sohbet ettik, birara Necmeddin Sadak (biliyor musun Nazım, dedi, Türkiye'de bir dediği iki olmayan, bir isteğinin yerine getirilmemesi olanaksız biri var, o da senin şiirlerini senden dinlemek istedi, ama elde edemedi) dedi.' Nazım bu sözü; 'şiirimi dinlemek isteyen evime gelir, bir kahvemi içer, istediği şiiri okurum' diye yanıtlamış." (Balamir 1978: 42) Nâzım, seneler sonra Atatürk'ün davetini reddetmesinin hata olduğunu söylemiştir. (Fevralskiy 1976: 378; Fevralski 1979: 78)

<sup>48</sup> Nâzım Hikmet, buraya dipnot düşmüş ve "gerici Fransız sosyoloğu [Émile] Durkheim'ın takipçisi" yazmıştır.

*Siz, kendinizi Marksist olarak tanımlıyorsunuz, öyle mi? Burjuva (Bana meydan okurcasına tam böyle söyledi) basınının ekonomik temellerini bilmeyen bir Marksist... Bizde İstanbul'da gaz ve elektrik özel işletme, tramvay da öyle. Bunlar, hâlâ sadece özel değil, ayrıca buraya yabancı sermaye de konmuş. Bizim gazetemiz, her yıl bu işletmelerden para desteği alıyor. Bazen onların açıklamalarını basıyoruz. Bize parayı bunun için vermiyorlar. Para desteğini onların aleyhine hiçbir şey yazmamak için alıyoruz. Bunun haricinde bu işletmelerle bazı bağları olan Osmanlı Bankası da bizi destekliyor. Şimdi anladınız mı neden iki yazınızı basmadığımızı? Demiryolları biletleri de ucuz değil, işte bunun hakkında yazın, bu özel işletme de değil, devlete ait.*

Bütün bunları hatırladım, hatta sanki rahmetli Necmettin Sadak'ın sesini duyar gibi oldum yakın zaman önce Stockholm'de.<sup>49</sup>

Dünya Barış Konseyi'nin Olağanüstü Oturumu, bilindiği üzere, bu yıl Nisan başında Stockholm'de "Winter Palace" salonunda toplandı. Oturumun son günlerinde arkadaşlarımdan biri, bana Meksikalı bir gazetecinin benimle konuşmak istediğini söyledi. Kabul ettim. Arkadaşım ekledi: "Meksika'nın etkili dergilerinden birinden, ama bu dergi, oldukça gerici."

Meksikalı gazeteciyle buluştuk. Akıllı, hoş bir suratı olan genç bir adamdı. Bana bazı sorular sormak, bunlara cevap verip veremeyeceğimi öğrenmek istediğini söyledi. Verebileceğimi söyledim. Bana ilk bakışta edebiyat üzerine gibi gelen, ama esasen siyasi olan sorular yöneltti. Ben bütün sorulara cevap verdikten sonra bir gazeteci olarak benim ona sorular yöneltip yöneltemeyeceğimi sordum. Kabul etti, ancak sohbetimizden sonra benden konuştuklarımız hakkında yayın yapmamamı ve hatta adını bile geçirmememi rica etti. Sözümü tutuyorum, ama sizi temin ederim ki, cevaplarında en ufak bir "kızılık" yoktu. Sadece dergisinin kimin çıkarlarını savunduğunu, bu çıkarların nelerden meydana geldiğini, derginin Amerikan telgraf ajanslarından biriyle ne türden bir ilişkisi olduğunu, bu ajansın tüm dünyaya nasıl haber geçtiğini anlattı. Örneğin, Meksikalı bir siyaset adamına barış ödüllerinden birinin verilmesi, Meksika'da bir halk şölenine dönüşmüş,

<sup>49</sup> "Orhan Selim [Nâzım Hikmet], Akşam gazetesinde siyasal konulara girmemek koşuluyla yazıyordu. Baştan bunu kendisine açık açık söylemişlerdi. Yazdıklarını temiz Türkçe denemeleri diye nitelerek güncel yaşam olaylarından söz ediyor, ama fırsatını bulursa araya böyle üstü kapalı bir şeyler sokuşturuyordu. Bu bakımdan yazıları hem gazetede, hem de dışarda yakından izlenmekteydi.

Milletvekili olarak Ankara'da bulunan gazete sahibi Necmettin Sadak arada bir ihbar telefonları alıyordu. Gerçi o böyle şeylere aldırmayan, seçkin bir gazeteci, olgun bir siyasa adamıydı, ayrıca toplumsalcılığı kaçınılmaz bir gerçeklik olarak görüyordu ama hava gerginleşip bu tür telefonlar sıklaşınca, İstanbul'a gelişlerinden birinde, ilkin gazetesinde çalışan Vâlâ Nureddin Vâ-Nû gibi, Cemal Nadir Güler gibi güvendiği kişilerle konuştu, sonra gazeteye yazı getirdiği bir gün Nâzım Hikmet ile yazışları müdürü Enis Tahsin Til'i odasına çağırıp onlara yapılan ihbarlardan söz etti. Orhan Selim'in suçlanan yazılarını birlikte gözden geçirdiler. Hiçbir şey yoktu. Bu arada Nâzım Hikmet yazıları Enis Tahsin Til'in kendisinden daha iyi anımsadığını, büyük bir dikkatle, üstelik de beğenerek okumuş olduğunu gördü. Demek içerden de denetleniyordu ama büyük bir sevgiyle." (Fuat 2015: 169)

ancak telgraf ajansı bu olay hakkında aşağı yukarı şöyle haber geçmiş: “Barış ödülünün takdimi sönük geçti. Ödül sahibi, bu durumdan istifade ederek ona bu ödülü veren ülkeyi hedef aldı.”<sup>50</sup>

Evet, yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra Stockholm şehrinde rahmetli Necmettin Sadak’ın sesini duydum.

## EK II: STOCKHOLM’DE NÂZIM’LA ÖĞLE VE AKŞAM YEMEĞİ

Nâzım Hikmet, 1958 yılında Stockholm’e geldiğinde kongre salonunda onu Türk yurttaşları da bulacaktır. O yıllarda İsveç’e yerleşmiş olan fotoğraf sanatçısı Lütfi Özkök, ressam İhsan Aydın, heykeltıraş İlhan Koman, mimar Yusuf Erşahin, çevresi insanlarla dolu bir şekilde delegelerle Fransızca bir şeyler konuşan ve imza vermekte olan Nâzım’ın yanına yaklaşmışlar ve Türk olduklarını söylemişlerdir. Yurttaşlarını gören Nâzım onları “Gelin kardeşler” diyerek sevgiyle kucaklar. Ayaküstü tanışmadan sonra akşamüstü buluşmayı kararlaştırırlar. Saat 16.00’da konferansın o günkü oturumu kapanınca hep birlikte Gamla Stan’daki Fransız restoranı Cattellin’e giderler. Fotoğraf sanatçısı Lütfi Özkök, kapının önünde Nâzım’ın fotoğrafını çeker. Sonra kamerayı başkasının eline tutuşturup topluca poz da verirler. (İkiz 2013: 128-129)

Seneler sonra Osman İkiz, Lütfi Özkök’le aynı restoranda, aynı masada oturacak ve ona bu buluşmayı anlattıracaktır. İkiz, kayda aldığı bu konuşmayı 1992 senesinin Ocak ayında Nâzım’ın doğum günü vesilesiyle hazırladığı Stockholm Radyosu’ndaki programında yayınlıyacaktır. Ses kaydına ulaştığımız bu programdan Lütfi Özkök’ün sözlerini aktarıyoruz:

*‘Bana şiir yazdığını söylediler, oku bir tanesini’ dedi. Bir şiirimi okumuştum. ‘Sende çok duygu ve hassasiyet var’ dedi.*

*‘Öyle bir insandı ki kendisinden bahsetmedi. İhsan’la İlhan’a ‘Gelin, çocuklar, ben oradayken size sergi açalım, ben hepsini ayarlarım’ dedi.*

*Bizle çok meşgul oldu. Hep nasıl yaşadığımızı sordu.*

*‘Çok ikna edici, asil bir tarafı vardı. Evliya gibi. Senle meşgul oluyor, gözlerine bakıyor, derhal teslim olduk. Senin problemlerinle ilgileniyor, kendi problemleri önemli değildi onun için.’<sup>51</sup>*

Özkök, ertesi gün tekrar konferans salonuna gidip Nâzım’a bir gün önce çektiği fotoğrafları verir ve Türk şairi akşam yemeğine davet eder. Nâzım, akşam çağırıldığı adrese şiirlerini İtalyancaya çeviren Joyce Lussu ile birlikte gider. Evde daha samimi bir

<sup>50</sup> Nâzım, Meksikalı gazeteciden “Moskovskaya Pravda” için yazdığı, fakat yayımlanmayan yazısında da bahsetmiştir. Gazeteci, Nâzım’a “Komünist misiniz? Moskova’da mı yaşıyorsunuz?” sorularına olumlu cevap aldıktan sonra “Söylediklerinizin hepsini yayımlamama müsaade ediyor musunuz?” sorusunu yöneltmiştir. Nâzım da şaşırarak sakince “Tabii” şeklinde cevap vermiştir. Nâzım’ın ona sorduğu sorulardan sonra ise gazeteci verdiği cevapların yayımlanmamasını istemiştir. Nâzım, bunun üzerine “Hangimiz daha özgür?” diyecektir. Nâzım’ın yayımlanmamış bu yazısının daktilo metninin ilgili kısmı için bkz. (RGALÍ fond 2250, liste 1, dosya 142, yaprak 54-55)

<sup>51</sup> Programın ses kaydı TÜSTAV Arşivi’nde bulunmaktadır.

hava oluşmuştur. Nâzım, Türkiye'den kaçıyla ilgili sorulara yanıt verir. Diğer taraftan şair İsveç'teki fiyatları çok merak etmiştir. Aklına geldikçe çeşitli şeylerin fiyatlarını sorar. Nâzım, kendisine Türk sucuğu ikram edilince "Getir. Yağlı yasak, ama atın ölümü arpadan olsun" diyecektir. (İkiz 2013: 130)

Stockholm'de başka bir öğle yemeğinde Nâzım'ın başına komik bir olay da gelmiştir. Vera'ya anlattığı üzere Nâzım, Stockholm'de bir lokantada dana eti yemek istemiş, ancak lokantada ne Türkçe, ne Rusça, ne de Fransızca anlayan biri vardır. Nâzım, bir türlü derdini anlatamamış. Sonunda "Mööö... mööö..." diye sesler çıkarmış garsona. Nâzım, olayı Vera'ya anlatırken "Biraz yüksek çıktı sesim, ama olsun," demiştir gülerek. Garson, kafasını sallayıp gider, ancak ardından bir bardak sütle geri döner. (Tulyakova Hikmet 2015: 126)

### EK III: STOCKHOLM'DEN VERA'YA MEKTUPLAR

Nâzım, Mayıs 1959'da Stockholm'e geldiğinde aklında hep Vera vardır. Şair, kısa süreliğine bulunsa da İsveç'in başkentinden Vera'ya devamlı kartpostal göndermiştir. Vera, anılarında o günleri şöyle anlatır:

*Dünya Barış Örgütü'nün toplantısı için İsveç'e gitmiştim. Yolculuğunun başlangıç noktası Leningrad'ı avucumda tutuyordum.*

*'Tüm güzel kadınları öperim. Bütün kadınlarımız güzeldir bizim. Bütün akıllı adamları öperim. Tüm adamlarımız akıllıdır bizim. Raisa'yı ve seni öpüyorum. Nâzım.'*<sup>52</sup>

*Bu kartpostalın üstünden iki gün geçmişti ki pek hoş olmayan bir yüz ifadesiyle personel müdürü yanıma geldi. Elinde deniz ötesinden bir zarf vardı. Stockholm'den. Arkasına Türkçe şiir yazmıştın. Düzgün satırlarına, bilmediğim harflerine ve imzana baktım. Okumam olası değildi. Personel müdürü de, bir şey anlamadan, evirdi çevirdi. Ekber'i aradım, hemen geldi. Oldukça ciddi, biraz da suratını asarak çevirmeye başladı. Ara sıra boğazını temizliyor, öksürüyordu. Özlem çığlığını hükümet bildirisi gibi okudu bana.*

*Aynı günün akşamı (zavallı müdürüm benim!) başka bir Stockholm kartpostalı geçti elime, zarfsız, küçücük. 'Selam. Seni, Raisa'yı ve tüm dostları öpüyorum. Korkunç özledim. Bir an önce eve gelmek istiyorum. Hepsi bu. Nâzım.'*<sup>53</sup>

*'Hepsi bu' demek. Bu üç satırlık metni tekrar tekrar okudum. Posta mührüne, kartın basım numarasına ve Stockholm'ün tertemiz sokaklarına baktım iyice. Ve aslında bana ne çok şey söylemiş olduğunu algıladım. Ne kadar çok! Ne kadar güzel! Tekrar zamanı kovalamaya başladım. Kıskançlıkla sayıyordum günlerin adlarını. Ben zamanın çabuk geçmesini istiyordum, o ise beni cezalandırıyor, inadına yavaşlıyordu. Ben ve*

<sup>52</sup> Kartpostal için ayrıca bkz. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 159, yaprak 2)

<sup>53</sup> Kartpostal için ayrıca bkz. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 159, yaprak 3)

*etrafımdaki her şey devinim halindeydi. Sadece zaman, uçaktan görünen deniz dalgaları gibi donmuştu.*

*Ve Stockholm'den tıpkı senin soluğun gibi taze yeni bir kart daha geldi.*

*'Sürekli seni düşünüyorum.*

*Sürekli seni düşünüyorum!*

*Sürekli seni düşünüyorum!!*

*Sürekli seni düşünüyorum!!!!!!*

*Nâzım Hikmet<sup>54</sup>*

*Adında 'a' harfi yerine kendi hüznü gözünü resmetmiş, soyadındaki 'i'nin üstüne kalbini, 't' yerine açmış bir çiçek çizmiştin.*

*İkimizin tek yürek olması ne muhteşem bir şey! Hayır, ateşe atmasınlar beni, taşlamasınlar. Bu ayrılığa dayanma gücü versinler, destek olsunlar.*

*Biliyordum, yeni bir mektup yazmış çoktan posta kutusuna atmıştın. Ve damgasını basıp yolladıkları zarf, Moskova havaalanına inmiş, posta aracına yüklenmiş, postacı tarafından bana getirilmişti. Ve işte elimdeydi ödülüm:*

*'Allah kahretsin, ne harikulade şey seni sevmek! Aşkımın benim, kızımın, yoldaşım, küçük anamsın...' Nasıl da güzel geçirmiştin, 'İki İnatçı' oyunumuzdan Aleksey'in monologunu! Hiç hatasız yazmıştın. Sonra Aleksey'i, Rusçayı bir kenara bırakıp Türkçe yazmışsın: '... Canım, bir tanem, seni sevmeden önce dünyayı sevmesini bile bilmiyordum. Bu şehir güzelse senin yüzünden, bu elma tatlıysa senin yüzünden, bu insan akıllıysa senin yüzünden, bu kadar iyi yürekliyse senin yüzünden... İşte böyle Efendim.'<sup>55</sup> (Tulyakova Hikmet 2015: 119-122)*

*Nâzım, Stockholm'den Vera'ya başka bir kartpostalı da Ekrem Babayev üzerinden göndermiştir:*

*Martılara rastlamadım*

*balıklar kovalamadı dümen suyunu*

*ve üç gün üç gece*

*bulutların önünden*

*ağır bir keder gibi akıp geçti Baltık denizi*

*ve ben yine ordaydım yine sensiz*

*ve içimde seni itirmenin korkusu*

*dönüp bulamamak seni*

*seni ve şehri bulamamak yerinde*

*seni, şehri ve dünyamızı.*

*Bunu kıza tercüme et ve kartpostalı kendisine ver evlâdım. Hasretle onu tarafımdan öp. (Hikmet 2017: 13; RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 155, yaprak 1)<sup>56</sup>*

<sup>54</sup> Kartpostal için ayrıca bkz. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 159, yaprak 5)

<sup>55</sup> Kartpostal için ayrıca bkz. (RGALİ fond 2250, liste 1, dosya 159, yaprak 4)

<sup>56</sup> Vera Tulyakova Hikmet, kartpostaldaki bu şiiri ilk kez 1973 yılında Rusça olarak Muza Pavlova'nın çevirisiyle yayımlamıştır. (Tulyakova 1973: 7)

Diğer taraftan Nâzım, seyahat etmeyi planladıkları bir dönemde Moğolistan'a gitme planı suya düşünce Vera'ya "Zararı yok, Stockholm'e gideriz. Sana dünyanın en rahat ve en sıkıcı ülkesini gösteririm. Can sıkıntısından ne yapacağını şaşıracaksın orada ve ben bu usanç verici fonda senin orkestra insanın olacağım!" demiştir. (Tulyakova Hikmet 1997: 260)

**EK IV:**

*Önde buzkıran  
vapurumuz peşisıra sarılarak.  
Baktım kamaramın lumbarından,  
deniz donmuş kaskatı ak.  
İstanbuluyum,  
denizin tuzlu sıcak kıyısında büyüdüm.  
Biz rengi, ışığı, canı belli olanı severiz.  
Bizde gelincik tarlaları,  
bizde sokak,  
bizde kapalı çarşı,  
bizde güvercinler,  
ama bizde en canlı şey deniz.  
Bizde o poyrazdan sabırsız,  
yunus balıklarından atik,  
bizde o mavi yeşil.  
Bizde bazen öğle vakitleri yazın  
havada yaprak kıpırdamaz  
ama kıpırdar o  
uçsuz bucaksız  
tiril tiril.  
Bizde kokusunu yitirmez o hiçbir zaman.  
Baktım kamaramın lumbarından,  
deniz donmuş  
kaskatı  
ak.  
  
Baktım  
kahrolarak.*

1959, Leningrad Stockholm yolu  
Nâzım Hikmet (Hikmet 2008: 1679)

**Kaynaklar**

- Rusya Edebiyat Sanat Devlet Arşivi (RGALİ)  
fond 631, liste 26, dosya 168.  
fond 2250, liste 1, dosya 136.  
fond 2250, liste 1, dosya 142.  
fond 2250, liste 1, dosya 155.  
fond 2250, liste 1, dosya 157.  
fond 2250, liste 1, dosya 159.  
fond 2250, liste 1, dosya 207.  
fond 2250, liste 1, dosya 466.  
Rusya Film Fotoğraf Belgeleri Devlet Arşivi (RGAKF)  
17755.  
Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi (RGASPI)  
fond 495, liste 266, dosya 47.  
Abaşidze, Grigol. (1958, 24 Temmuz). “Nelzya Teryat Ni Odnoy Minuti”. *Literaturnaya Gazeta*, 88 (3899), 4.  
Açıkgöz, Anjel (der.). (2004) *Bizim Radyoda Nâzım Hikmet*, İstanbul: TÜSTAV Yayınları.  
Armaoğlu, Fahir. (1991). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980) 1*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.  
Aydemir, Aydın. (1999). *Nâzım Nâzım*, Ankara: Gri Ajans.  
Balamir, İ. Hakkı. (1978). “Nazım Hikmet’ten Anılar”. *Sanat Emeği*, 6, 42.  
Coşkun, Kıymet. (2007). *Barışın Şairi Nâzım Hikmet*, İstanbul: Nâzım Hikmet Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları.  
“Dokümanı Prinyatte Kongressom”. (1958, 24 Temmuz). *Literaturnaya Gazeta*, 88 (3899), 1.  
Fevralskiy, Aleksandr. (1976). *Zapiski Rovesnika Veka*, Moskva: Sovyetskiy Pisatel.  
Fevralski, Aleksandr. (1979). *Nâzım’dan Anılar*, İstanbul: Cem Yayınevi.  
Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer. (2001). “Arap Devletleriyle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 620-627.  
Fuat, Memet. (2015). *Nâzım Hikmet: Yaşamı, Ruhsal Yapısı, Davaları, Tartışmaları, Dünya Görüşü, Şiirinin Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.  
“Golos Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Zaşitu Mira”. (1959). *Jurnal Moskovskoy Patriarhii*, 8, 48-53.  
Gürgün, Abdullah. (2017, 6 Kasım). “Işıkların Koynunda Yaşadı”. *Aydınlık*, 3640, 13.  
Hikmet, Nâzım. (1956a, 8 Nisan). “Stokgolm v Eti Dni”. *Moskovskaya Pravda*, 4.  
Hikmet, Nâzım. (1956b, 10 Nisan). “Razgovor s Druzyami”. *Sovyetskaya Kultura*, 42 (434), 4.  
Hikmet, Nâzım. (1956c). “Vstreça v Stogolme”. *Sovyetskaya Peçat*, 5, 70.  
Hikmet, Nâzım. (1958a, 18 Temmuz). “Amerikanskaya Agressiya – Prestuplenie Protiv Vsego Çeloveçestva”. *Pravda*, 199 (14593), 5.  
Hikmet, Nâzım. (1958b, 22 Temmuz). “Pravda Puteşestvuet Bez Viz”. *Moskovskaya Pravda*, 144 (11691), 3.



- Hikmet, Nâzım. (1958c). *60 Stihotvoroniy*, Moskva: İzdatelstvo İnostrannoy Literaturı.
- Hikmet, Nâzım. (1959). "Kakoe Bolşoe Şçastye!". *Ogonyok*, 20, 4.
- Hikmet, Nâzım. (1960). "Pozor". *Literaturnaya Gazeta*, 84 (4209), 1.
- Hikmet, Nâzım. (2008). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hikmet, Nâzım. (2017). *Bu Şehir Güzelse Senin Yüzünden: Nâzım Hikmet'ten Vera Tulyakova'ya Kartpostallar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İkiz, Osman. (2013). *Rüzgârların Yolunda: Fotoğraf Sanatçısı, Şair Lütfi Özkök*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- "İzbavit Narodı Ot Koşmarov Atomnoy Voynı!". 1959, 16 Mayıs). *Literaturnaya Gazeta*, 58 (4024), 1.
- Kolesnikova, G. (1999). *Sem Let s Nazımom Hikmetom*, İjevsk: İPM UrO RAN.
- Komissarjevskiy, V. (1962, 16 Ocak). "Molodost Hikmeta". *Sovetskaya Kultura*, 7 (1343), 4.
- "Kongress Storonnikov Mira Severnih Stran", (1951a, 2 Aralık). *Krasnoe Znamya*, 237 (8803), 4.
- "Kongress Storonnikov Mira Severnih Stran". (1951b, 3 Aralık). *Pravda*, 337 (12174), 4.
- "Krepit Sploçennost Narodov v Borbe Za Mir". (1960, 14 Temmuz). *Pravda*, 196 (15320), 7.
- Leontyev, B. (1959a, 9 Mayıs). "Stokgolm, 8 Maya". *Literaturnaya Gazeta*, 55 (4021), 4.
- Leontyev, B. (1959b, 12 Mayıs). "Stokgolm, 11 Maya". *Literaturnaya Gazeta*, 56 (4022), 1.
- Leontyev, B. (1959c, 14 Mayıs). "Stokgolm, 13 Maya". *Literaturnaya Gazeta*, 57 (4023), 4.
- Lussu, Joyce. (1995). *Buluşma*, İstanbul: Açılım Yayınları.
- Mitropolit Nikolay. (1955). "V Stogolme, Na Sessii Vsemirnogo Soveta Mira", *Jurnal Moskovskoy Patriarhii*, 1, 30-34.
- Mitropolit Nikolay. (1959). "V Stogolme Na Yubileynoy Sessii Vsemirnogo Soveta Mira". *Jurnal Moskovskoy Patriarhii*, 34-35.
- "Naşa Tsel: Vseobşaya Moşnaya Kampaniya Za Mir". (1960, 12 Temmuz). *Voljskaya Kommuna*, 164 (12673), 4.
- Nikolayev, D. (1956, 7 Nisan). "Stokgolm, 6 Aprelya: Na Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira". *Literaturnaya Gazeta*, 42 (3643), 1.
- "Obyedinit Usiliya Narodov v Borbe za Mir". (1958, 18 Temmuz). *Pravda*, 199 (14593), 5.
- Polevoy, Boris. (1978). *Silueti*, Moskva: Sovyetskiy Pisatel.
- "Reşeniya Çrezvıçaynoy Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira". (1956, 12 Nisan). *Literaturnaya Gazeta*, 44 (3545), 1.
- "Reşeniya Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira". (1954a, 25 Kasım). *Literaturnaya Gazeta*, 140 (3324), 1.
- "Reşeniya Sessii Vsemirnogo Sovyeta Mira". (1954b, 27 Kasım). *Literaturnaya Gazeta*, 141 (3325), 1.

- “Samıy Nasuşnyı Dıya Vseh Narodov Vopros”. (1956, 5 Nisan). *Literaturnaya Gazeta*, 41 (3642), 1.
- Sertel, Zekerıya. (1953, 12 Kasım). “Prımer Bratstva i Sotrudnıçestva”. *Sovyetskaya Kultura*, 57, 4.
- Sertel, Zekerıya. (1978). *Nâzım Hikmet'in Son Yılları*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- “Sessiya Byuro Vsemirnogo Sovyeta Mira”. (1960, 12 Temmuz). *Krasny Sever*, 164 (12828), 3.
- “Sılı Mira Rastut”. (1951, 9 Aralık). *Krasny Sever*, 242 (10206), 4.
- “Slavny Borets Za Mir”. (1954, 7 Eylül). *Sovyetskaya Kultura*, 107 (185), 1.
- “Slavnoe Desyatiletie” (1959, 21 Nisan). *Pravda*, 111 (14870), 4.
- Smirnov, S. (1961, 20 Aralık). “Mnojit Usiliya Bortsov Za Mir, Za Narodnoe Şçastye”. *Pravda*, 353 (15845), 5.
- Tulyakova, Vera. (1973, 20 Haziran). “Stranitsı Jizni Nazıma”. *Literaturnaya Gazeta*, 25 (4415), 7.
- Tulyakova-Hikmet, V. (1977, 19 Ocak). “Velikan S Golubımı Glazami”. *Literaturnaya Gazeta*, 3, 7.
- Tulyakova Hikmet, Vera. (1997). *Nâzım'la Son Söyleşimiz*, İstanbul: Milliyet Kitapları.
- Tulyakova Hikmet, Vera. (2015). *Bahtiyar Ol Nâzım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- “Vruçenie Mejdunarodnoy Premii Mira Narodnomu Artistu SSSR Kompozitoru D. D. Şostakoviçu”. (1954a, 5 Eylül). *Pravda*, 248 (13181), 2.
- “Vruçenie Mejdunarodnoy Premii Mira Narodnomu Artistu SSSR Kompozitoru D. D. Şostakoviçu” (1954b, 5 Eylül). *İzvestiya*, 211 (11590), 1.
- Yaroslavtsev, S. (1995). *Ekspeditsiya v Preispodnyuyu. Dyavol Sredi Lyudey. Podrobnosti Jizni Nikitu Vorotsova*, Moskva: “Tekst”.
- “Zasedanie Byuro Vsemirnogo Sovyeta Mira v Stokgolme”. (1953, 6 Mayıs). *Pravda*, 126 (12649), 4.